

Proměny státní správy v českém vnitrozemí po 28. říjnu 1918

/ Jan Krlín /

Byla to doba končícího válečného běsnění, takového, které historie ještě nepoznala, a zároveň zhroucení několika monarchií – ruského impéria, Německa a Rakouska-Uherska. Na troskách těchto monarchií vznikaly nové, nástupnické státy. Přejímání moci, respektive utváření nové státní správy v regionech a vznik místních správních orgánů v těchto nástupnických státech probíhalo velmi rychle a tudíž i překotně, protože vedoucí složky v těchto seskupeních se chtěly vyhnout anarchii. Češi byli na tuto změnu již víceméně připraveni. Tříkrálová deklarace a Wilsonových čtrnáct bodů tak vešlo velmi rychle do obecného povědomí.

V práci popisují situaci v Čechách při utváření nové státní správy v bouřlivém období konce Velké války na podzim 1918.

Zatímco činnost „mužů 28. října“ byla velmi solidně zpracována v rozsáhlé literatuře, aktivita místních a okresních národních výborů patří k poměrně málo probádaným oblastem našich dějin. V předložené práci proto zachycuji základní rysy tohoto horečnatého období, jednoho z přelomových momentů naší historie. Omezují se pouze na události v Čechách a nevádím zde údaje z Moravy (s výjimkou Jihlavy a Holešova) a Slezska. Českému pohraničí se věnuji v omezené míře, neboť z těchto území bylo autorovi k dispozici jen poměrně málo informací v porovnání ze situací v českém vnitrozemí nebo v Praze. K situaci v Praze se vyjadřuji jen rámcově, protože toto téma bylo již mnohokrát zpracovávané.

Pro celkové dokreslení tehdejší složité situace uvádím i některé konkrétní příklady z regionů, jedná se o přehled nejzajímavějších informací z okresů. Mojí snahou bylo nalézt jakési zobecnění těchto událostí, ale ne vždy bylo k dispozici dostatečné množství údajů, tak jako tomu bylo např. v Českých Budějovicích a Třeboni, kde bylo možné čerpat z obsáhlé dokumentace o situaci. Naopak, existují jen velmi stručné zprávy o dění v Českém Krumlově, Prachaticích, Vodňanech, Týně nad Vltavou a Táboře. Méně podstatné údaje z jednotlivých okresních hejtmanství doplňuji v poznámkách.

Oblas 28. října v českém vnitrozemí

Národní výbory v českých zemích začaly vznikat bezprostředně po ustanovení Národního výboru v Praze, jednalo se o výbory okresní i místní.

V Benešově se např. již 20. července 1918 utvořil dvanáctičlenný okresní národní výbor složený ze zástupců sociální demokracie, státoprávních demokratů, národních socialistů a členů realistické strany. Na Benešovsku se též (podobně jako i jinde) konstituovala okresní hospodářská rada, která měla za úkol sledovat přidělový systém a rekvizice.¹ Brzy poté byly v tomto regionu zakládány další okresní národní výbory - v Dolních Kralovicích, Sedlčanech (Sedlci), Vlašimi a Voticích. Další výbory byly založeny v srpnu 1918 v Kladně, ve Slaném a v Rakovníku. V září 1918 pak zahájily svou činnost okresní národní výbory v Berouně, Náchodě, Novém Městě nad Metují, Poděbradech, Vysokém Mýtě a Žamberku.

V říjnu, stále ještě před převratem, byly pak utvořeny další okresní národní výbory, to byl případ Českého Brodu, Klatov, Kolína, Jičína, Nového Bydžova, Plzně. Těsně po vyhlášení nového státu se konstituovaly národní výbory v Horních Beřkovicích, Jaroměři, Písku, Turnově, 30. října pak byly založeny okresní národní výbory v Kašperských Horách, ve Staňkově a Zbirohu, 31. října dále v Hradci Králové, Mladé Vožici, Podmoklech a 1. listopadu v Čáslavi, Roztokách u Prahy a Táboře.

Kromě okresních národních výborů vznikaly i samostatné místní národní výbory, například na Chrudimsku v Heřmanově Městci.

Národní výbory v českých zemích se tedy po 28. říjnu 1918 rychle utvořily ve všech oblastech českého vnitrozemí, kde dosud ještě nebyly založeny.

Pro upřesnění ještě uvádím, že okresní i místní, případně městské národní výbory vznikaly jako pobočky centrálního Národního výboru v Praze. Většinou byly okresní národní výbory utvořeny v rámci soudního okresu, někdy pro celý velký politický okres (například Kladno, Turnov). Měly mezi patnácti až dvaceti členy. Činnost okresního národního výboru byla řízena jeho předsednictvem, sestávajícím většinou z jednoho zástupce každé politické strany, která v něm byla zastoupena. Okresní národní výbory své členy v mnoha případech doplňovaly z různých

1 Peša, Václav: Vznik Československé republiky 1918 a české národní výbory. Praha 1988, s. 15; Petráň, Josef a kol.: Benešovsko/Podblanicko. Praha 1985, s. 181.

obcí okresu, v okrese Německý Brod to bylo např. v České Bělé, Okrouhlici, Veselém Žďáru a dalších obcích. Dále vznikaly i samostatné místní národní výbory, v okrese Kolín to bylo mj. ve Starém Kolíně, Týnci nad Labem, Velimí aj. Aby byla tato mozaika ještě komplikovanější, místní národní výbory se utvářely také přímo ve městech: v Habrech, Kolíně, Lanškrouně, Žamberku.

Vznik místních národních výborů podporovala sociální demokracie, která měla představu, že by se rozpustila stará obecní zastupitelstva a že místo nich by vznikly právě místní národní výbory.²

Do každého okresního města v Čechách (i na Moravě a ve Slezsku) dorazily informace o vyhlášení samostatného státu v Praze již v pondělí 28. října odpoledne nebo večer, ve výjimečných případech to bylo nejpozději do druhého dne, tj. do úterý 29. října. Pokud ještě nebyl na okrese konstituován národní výbor, došlo k jeho urychlenému založení. Ve větších městech stál v čele výboru člen některé občanské strany, na venkově to býval zpravidla agrárník.

Tak tomu bylo např. v Benešově, Brandýse nad Labem, Domažlicích, Kolíně, Lounech, Mladé Boleslavi, Nymburce, Pardubicích, Plzni, Přešticích, Rokycanech, Turnově, ve vzdálenějším Hradci Králové začalo vyhlásování nového státu až 29. října ráno. Národní výbory poměrně brzy získaly kontrolu i v národnostně smíšených Českých Budějovicích a v Německém Brodě, dokonce i Českou Lípu, ležící již v německé jazykové oblasti, se podařilo tamnímu okresnímu národnímu výboru díky smíšené vojenské posádce ovládnout již 28. října. To bylo pro vládu nově vyhlášených Deutschböhmen velmi nepřijemné zjištění. Pod českou kontrolu se totiž hned zpočátku dostala klíčová železniční trať spojující západní a východní část této provincie.

Z politického hlediska byly okresní národní výbory složeny buď na základě výsledků voleb z roku 1911, nebo paritně. Uvedené řešení za stávající situace na konci roku 1918 zvyhodňovalo občanské strany, neboť

2 Peša, V.: c. d., s. 44–50; Frajdlovi, Jiří a Míla: Národní výbory ve východních Čechách v roce 1918. Hradec Králové 1968, s. 30–31; Janák, Jan: Dějiny státní správy v českých zemích 1848–1918. Brno 1987, kapitola III, s. 123–174; kapitola IV., s. 248–262; Janák, Jan – Hledíková, Zdeňka – Dobeš, Jan.: Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost. Praha 2005, s. 350; Národní archiv (dále NA), fond Předsednictvo ministerské rady (dále PMR) 1918–1945, kart. 1675, č. 889/1919 – ustavení se národních výborů. Města uvádím za sebou v abecedním pořádku. Též: Krlín Jan: Projevy veřejného mínění v českých zemích v letech 1917–1918. *Paginae historiae* 5, 1997, s. 89–109; týž: Výměny úředníků státní správy v českých zemích v letech 1918–1920. *Paginae historiae* 6, 1998, s. 210–253.

socialistické strany měly tehdy již pravděpodobně větší podporu obyvatelstva než strany měšťanské. V některých případech byl nový předseda okresního národního výboru zároveň starostou okresního města, rovněž se stávalo, že členstvo okresního národního výboru bylo totožné s personálním složením okresní hospodářské rady.

Průběh převratu ve vnitrozemských okresech s českou většinou, eventuálně ve smíšených okresech s českou převahou, byl do značné míry analogický: okresní národní výbor převzal pod svou kontrolu okresní hejtmanství, případně též vojenskou posádku, přičemž se stávalo, že místní velitelství nechtěla přejít pod kontrolu okresního národního výboru, ale i tehdy býval jejich odpor zlomen (především jednáním) většinou nejpozději do druhého dne. Velitelé kapitulovali, když viděli, že čas hraje proti nim a že je jejich odpor beznadějný, po převzetí města nebo obce pod kontrolu okresního, případně místního národního výboru se ve městech konal slavnostní průvod, který vyvrcholil před radnicí, kde představitelé města a národního výboru pronášeli proslovy ke stávající situaci.

Okresní národní výbory v jednotlivých okresech většinou řešily téměř totožné problémy, především otázku jejich vztahu ke stávající státní správě a k Národnímu výboru v Praze. K dalším otázkám náležely především záležitosti hospodářské a vojenské. Dále pak vystupovaly do popředí problémy s nezaměstnaností, s ochranou kulturních památek a s projevy antisemitismu u některých vrstev českého obyvatelstva, Národní výbor v Praze pak musel dokonce projednávat otázku zastavení dvou politických procesů z doby války, jež se konaly v Klatovech a ve Strakonících.

V jazykově českých oblastech ve vnitrozemí probíhalo vyhlášení nového státu a převzetí státní správy prakticky bez výraznějších problémů. Přes snahy některých velitelů vojenských posádek a dalších ozbrojených složek zanikající monarchie o násilný zvrat situace museli všude v českém vnitrozemí tito činitelé před novou mocí nejpozději do několika dní nakonec ustoupit, když poznali, že se situace pro ně vyvíjí nepříznivě. Ke snaze ozbrojených složek bývalé monarchie o zásah došlo např. v Českých Budějovicích, Kolíně nebo Turnově, což je podrobněji rozvedeno dále.

Vyhlášení o vzniku republiky mělo ve všech okresech mnoho společných rysů: do měst v blízkosti Prahy přivezli informace z hlavního města místní občané, druhým zdrojem zpráv byly telegramy nebo telefonáty

z Národního výboru v Praze, ale bohužel z jen mála měst se podařilo zjistit přesnější zprávy o tom, jak tyto události vešly ve známost. Způsob vyhlášení nového státu je již zaznamenán častěji.

V Českých Budějovicích byly známy oficiální informace o převratu v Praze 28. října kolem 13.45, na náměstí poté došlo k velikému shromáždění obyvatelstva a představitelé nově jmenovaného okresního národního výboru odešli na okresní hejtmanský převzít moc.³ Z dalších měst v jižních Čechách nemáme přesnější informace.

V Českém Brodě došlo k vyhlášení nového státu večer 28. října.⁴

V Havlíčkově (Německém) Brodě se hned v pondělí 28. října, když přišla zpráva o kapitulaci, konal na Havlíčkově náměstí obrovský tábor lidu, na kterém promluvil starosta města Dr. Šubrt. Byly také zničeny všechny rakouské státní symboly. Druhý den, v úterý, se konalo zasedání okresního národního výboru, který měl 26 členů, z toho polovinu ze socialistického bloku, téhož dne byl výbor rozšířen na šestatřicet členů s užším výborem jako městskou radou v čele. Zároveň zvláštní deputace okresního národního výboru navštívila zdejší státní úřady, aby je převzala pod svou kontrolu a sdělila jim, že se musí podrobit Národnímu výboru.

Rovněž v Chotěboři podle Práva lidu občané důstojně oslavili osvobození vlasti, jakmile přišly 28. října telegrafické zprávy o kapitulaci

3 Podle hlášení dělostřeleckého velitelství v Českých Budějovicích o náladě obyvatelstva a mužstva určeného vojenskému velitelství v Praze bylo české obyvatelstvo se situací po převratu spokojeno, pouze prý panovala velká nedůvěra k židům. Poslední číslo časopisu Hlas lidu „bylo cenzurou částečně vyběleno pro poznámku, že židé dali půl milionu na bolševickou propagandu“. 26. listopadu měli v pivnici schůzi sociální demokraté, kteří „jevili silně bolševickou náladu“.

V přípisě Okresního národního výboru v Českých Budějovicích ze 4. listopadu 1918 určenému Národnímu výboru v Praze se uvádí, že na 10. listopad připravují na hlavní náměstí, které bude nazváno Nám. svobody, manifestaci, jejímž jediným bodem bude téma: „Od Bílé Hory ku vzkříšení národa československého“. Od Národního výboru žádali řečníka „jež by byl s to fyzicky překonat potíže delší řeči na ohromném prostranství zdejšího náměstí“. NA, fond Prezidium Českého místopředsednictví (dále PM), sign. 1/6/1, čj. 38 778/1918, kart. 4228; Pecha, Miloslav: Průběh státního převratu v roce 1918 v jihočeské metropoli. Jihočeský sborník historický 62, 1993, s. 185–187, 190; Čada, Václav: 28. říjen 1918. Skutečnost, sny a iluze. Praha 1988, s. 137; Rada, František: Když se psalo T. G. M. České Budějovice v prvním desetiletí republiky. České Budějovice 1970, s. 52, 55, 60.

4 V Českém Brodě, když byly odpolední zprávy z 28. října potvrzeny ve Večerníku Práva lidu, byly vyzdobeny domy a vyvěšovány prapory. Kolem šesté hodiny večer se za zpěvu národních a dělnických písní konal průvod k pomníku Prokopa Holého na náměstí. Pronesli mj. proslov starosta města Veidenhoffer, starosta okresu a předseda okresní národní rady Novák, sociální demokrat Macháček aj. Viz Večerník Práva lidu r. VII, XXVII, č. 244 z 29. října 1918, s. 2.

a o vyhlášení nového státu, byly domy ihned ozdobeny prapory ve slovan-ských barvách.⁵ Stejný scénář byl naplněn i v Chrudimi.⁶

O situaci v Lounech 28. října bylo České místodržitelství informováno telefonicky z tamního hejtmanství ve 12.10, podle zprávy se obyvatelstvo radovalo a vyvěsilo množství vlajek v národních barvách a na základě hlá-šení nemohlo hejtmanství uvedeným událostem v žádném případě zabrá-nit, protože mělo k dispozici jen tři strážníky. K vyhlášení československého státu v Lounech 28. října se rovněž vztahuje nedatované hlášení tamního okresního národního výboru určené Národnímú výboru v Praze z 1. listo-padu 1918, které informuje mj. o tom, že strážní službu v průběhu převratu vykonávali členové Sokola a že akce proběhla v klidu a nerušeně.⁷

V Pardubicích vyšla odpoledne 28. října 1918 zvláštní vydání deníků in-formující občany o vyhlášení československého a jihoslovanského státu. Oby-vatelstvo, podobně jako jinde, začalo odstraňovat z veřejných budov c. a k. znaky. Vojenskému velitelství se nepodařilo zabránit propuštění vězňných vojáků z místní vojenské trestnice. Okresní národní výbor byl ustanoven v noci z 28. na 29. října a druhý den dopoledne převzal město pod svou kontrolu.⁸

V Rokycanech po neoficiálních informacích z 28. října odpoledne při-šel potvrzující telegram poslance Zahradníka z 16.30. V Plzni byl Národní

5 V Německém Brodě zároveň zvláštní deputace okresního národního výboru navštívila zdejší státní úřady, aby je převzala pod svou kontrolu a sdělila jim, že se musí podrobit Národnímú výboru. Zároveň byla provedena opatření na dráze a k udržení pořádku byla dána k dispozici národní milice sestávající ze Sokolů a vojáků na dovolené. Občanům bylo rozděleno 105 q cukru, jenž měl být v posledním okamžiku vyvezen do Vídně. Byly nalezeny i zásoby šatstva a obuvi a 70 vagonů uhlí. Správa gymnázia a profesorský sbor se daly k dispozici okresnímu národnímu výboru. Viz Právo lidu r. XXVI, č. 255 z 1. listopadu, s. 5. Rovněž v Chotěboři, viz Právo lidu r. XXVI, č. 255 z 1. listopadu 1918, s. 4.

6 V Chrudimi se ihned po zprávě o kapitulaci Rakouska začaly scházet tisíce lidí v ulicích. Ke shromážděným promluvil sociální demokraté Kášek a Šípka a dr. Pippich. V úterý se ustanovil městský národní výbor ze členů všech politických stran. Místopředsedou byl zvolen Kášek. Odpoledne byli sezváni představitelé všech úřadů, kteří vyjádřili věrnost novému státu. V 15 hodin odpoledne se na náměstí konal tábor lidu, na kterém vystoupili Dr. Pippich za státoprávní demokracii, V. Šustr za českou stranu socialistickou a V. Kášek za sociální demokracii. Viz tamtéž.

7 Jak hlášení dále informuje, pro protičeské a sobecké (keťasovské) jednání byl suspendován i nádražní hlídač (portýr) Juliš; NA, fond Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 8: komise branná (vojenská); NA, fond PM, sign. 1/6/1, čj. 34776, 34807, 35 187/1918, kart. 4227, viz též Vznik samostatného Československa a severní Čechy. Ústí nad Labem 1968, s. 137–148; NA, fond Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11: Národní výbor, čl. a české národní výbory, č. 2235.

8 Čada, V.: c. d., s. 135; NA, fond PM, sign. 1/6/1, čj. 35 089/1918, kart. 4227; NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – národní výbory - východní Čechy.

výbor utvořen již 28. října večer.⁹ V Turnově se tak stalo 28. října kolem 19. hodiny, obyvatelé zde podobně jako jinde strhávali na budovách symboly c. a k. moci a velitel náhradního praporu místního 94. pěšího pluku podplukovník Wolf se snažil dostat město pod kontrolu armády. Druhý den, tj. v úterý 29. října, se ve městě ustavil okresní národní výbor a ze studentů, hasičů a Sokolů začala být formována národní garda. Čeští vojáci a důstojníci místní posádky zvolili svým velitelem nejdříve podplukovníka Chvalkovského, poté, co se ale ukázal jako málo razantní, vybrali namísto něho nadporučíka Dominika Stříbrného. Odpoledne převzali čeští vojáci a oddíly Sokolů pod kontrolu všechny důležité body v Turnově, tj. poštu, nádraží a komunikace do města. Bylo také zabráněno pokusu litoměřického vojenského velitelství poslat plukovníku Wolfovi asistenční setninu k opětnému ovládnutí města, ve středu 30. října dopoledne tak již mohl místní národní výbor ohlásit do Prahy dr. Josefu Scheinerovi, vrchnímu veliteli branné moci, že má situaci zcela pod kontrolou.¹⁰

9 Čada, V.: c. d., s. 136; NA, fond PM, sign. 8/1/88/10, čj. 35570, 36 610/1918, 36474, 38 411/1918, kart. 5032; Právo lidu, r. XXVI, č. 252 z 30. října 1918, s. 3. K ustanovení Okresního národního výboru v Rokycanech došlo v neděli 27. října 1918 odpoledne, jak bylo uvedeno „za vzácné shody všech politických stran na okrese“. Z členů národního výboru uvedme předsedu Josefa Babánka, ředitele hospodářské školy Václava Ereta, starostu z Tymákova, místopředsedu Antonína Hořice, účetního nemocenské pokladny, a další.

V pondělí dopoledne přišla z Prahy zpráva o Andrásyho nótě. Téhož dne, o něco později, v 16.30 přišel telegram poslance Isidora Zahradníka o ustanovení samostatného státu. V Rokycanech se kolem 19.00 večer skupina asi tisíce osob shromáždila u nádraží a s vlaky a vojenská hudba procházela městem za jásotu davů. Z tribuny před radnicí k nim promluvil starosta města, železniční rada ing. Schleicher, sociální demokrat Čermák a národní socialista Ježek. Za ustanovení nového státu bylo především děkováno T. G. Masarykovi a W. Wilsonovi. Jak dále uvádí hlášení okresního hejtmanství v Rokycanech ze dne 29. října 1918 určené českému místodržitelství, klid ani pořádek nebyl žádným způsobem narušen.

Ve dnech 28.–30. října byly bez problémů převzaty všechny státní úřady zde i v dalších obcích. Obyvatelstvo v Rokycanech i v okolních obcích Štáhlavech, Skořicích, Stupně a Zbirohu, podobně jako jinde v českém vnitrozemí, manifestovalo, oslavovalo konec války a vznik nového státu. Docházelo též k likvidaci symbolů starého mocnářství. Tajemník Okresního národního výboru v Rokycanech Rybář též požadoval, aby bylo Zemské školní radě v těchto kritických dobách nařízeno pozastavit výuku ve školách. Viz Cironis, Petros: Rokycany v době první světové války 1914–1918. Rokycany 1998. s. 125–134; Právo lidu, r. XXVI, č. 252 z 30. října 1918, s. 3. NA, PM, sign. 8/1/88/10, čj. 34 863/1918; NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 8 – komise branná.

10 Podle telefonické informace z Turnova z 22.30 hodin večer je Bergstelle (vojenské skladiště) v Liberci úplně rozbito a vykradena. Davy jsou rozjitřeny a není tam žádného mužstva, co by zakročilo. Obyvatelstvo se chce zmocnit Liebigovy továrny, kde se nacházejí velké zásoby kůží, látek a vojenských automobilů v ceně mnoha milionů. Tudíž je nutný vojenský zásah vojska z pražského velitelství.

Jak dále uvádějí, obsazením Liberce československým vojskem přestoupí Liberec do tábora

Vztah městských samospráv k okresním hejtmanstvím

Nejdůležitějším cílem, o který okresní i místní národní výbory usilovaly, bylo převzetí politické moci. Po vyhlášení samostatného státu vzniklo určité mocensko-politické vakuum a moc, obrazně řečeno, ležela na ulici, jen ji zvednout. Národní výbory tehdy byly jediným rozhodujícím orgánem, který měl důvěru širokých vrstev obyvatelstva a patřičnou autoritu k řešení důležitých problémů a který byl proto schopen situaci stabilizovat. I když tyto výbory neměly vůbec žádnou zkušenost – byly vlastně určité novum, ukázalo se, že svou jedinečnou úlohu zvládl. Po stabilizaci poměrů se vše zase mohlo vrátit do vyjetých kolejí a politickou správu potom převzal vyzkoušený, ve své podstatě rakouský, státní aparát. Národní

československého. Místní obyvatelstvo je nespokojeno a požaduje za každou cenu potraviny a za žádnou cenu prý nechce být součástí Deutschböhmen. Samotné vojenské skladiště se nachází u saské dráhy, která je v provozu. Vykradené věci se na ni nakládají a je důvodný předpoklad, že by mohly být vyvezeny za hranice. Z Turnova též informovali o cestě nemocničního vlaku, který jel dne 10. listopadu z Prahy do Liberce. V Liberci byl učiněn pokus jeho čtyřčlennou českou posádku odzbrojit, což bylo zdůvodňováno tím, že jejich lidé jsou také v českém území odzbrojováni. Velitel vlaku odpověděl, že na českém území musí odevzdávat zbraně všichni vracející se vojáci. Řekl, že zbraně nevydává, neboť náleží národnímu výboru.

V dalším telefonátu žádal jednatel Okresního národního výboru v Turnově Kulich schválení opatření Okresní hospodářské rady v Turnově o zákazu vývozu potravin (mouky, obilí, tuku, masa, mléka) do Deutschböhmen, protože je to území československému státu nepřátelské. Účelem tohoto opatření je působit na vedoucí kruhy Deutschböhmen, zejména na vládu v Liberci, aby ustoupily od trhání historických hranic. Transporty směřující do zahraničí by byly propuštěny. Dále žádali o schválení obsazení hřebene Ještědu z ohledů bezpečnostních i potravinové politiky, Dr. Scheiner s tím již vyslovil souhlas.

Z Okresního národního výboru v Turnově též navrhovali zřídit ve smíšených krajích krajské národní výbory, které by mohly Národnímu výboru do Prahy podávat zprávy o poměrech v těchto oblastech. Např. Turnovsko by mohlo zahrnovat následující města: Jablonec nad Nisou, Liberec, Železný Brod, Tanvald, Český Dub, Jilemnice, Vysoké nad Jizerou. Dle informací z České Lípy se tam na rozkaz Okresního národního výboru v Turnově má přesunout vojenská pohotovost o síle tři set padesáti mužů.

Dne 10. listopadu 1918 v 10.00 přišel dotaz z Okresního národního výboru v Turnově zajímavý se o to, jaké zaujal Národní výbor v Praze stanovisko k jejich opatřením týkajícím se zabavování zboží pro Liberec a Deutschböhmen. Přišla též další informace z Turnova oznamující, že tamní okresní národní výbor může dát k dispozici brannému výboru Národního výboru dva tisíce mužů. Za to pro ně žádal výzbroj a obuv. Podobná informace přišla ze Zábřehu (na Moravě). Žádosti byly dále postoupeny k příznivému vyřízení. Viz Čada, V.: c. d., s. 136. NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 8 – komise branná (vojenská); Voják, Ladislav: Národní výbory v národnostně smíšených oblastech Čech a Moravy (1918–1920). Právněhistorické studie 32, 1992, s. 128–129; Národní listy, r. 58, č. 119 z 2. listopadu 1918, večerní vydání, s. 2.

výbory v této převratné době vlastně vykonávaly funkci jakýchsi místních vlád a zajišťovaly přechod od monarchie k novému režimu. O stavu společnosti např. informovaly Národní listy z 30. října 1918, když psaly, že na českém venkově probíhal převrat bez vážnějších problémů.

Další, neméně důležitou záležitostí byla otázka hospodářská a vojenská. Okresní národní výbor v Přelouči se například k tehdejší situaci vyjádřil v tom smyslu, že jeho hlavním úkolem je přičinit se ze všech sil o to, aby přechod ze starého rakouského hospodářství do hospodářství vlastního nastal pokud možno klidně, beze všech násilností a zbytečných otřesů. Národní výbor v Pardubicích si určil jako nezbytnou podmínku svého fungování zajištění veřejné bezpečnosti, zabránění bezvládní ve vojsku a zabezpečení výživy lidu.¹¹

K této subkapitole se podařilo zjistit jen minimum údajů. Prakticky jediný obsáhlejší dokument, který mi byl k dispozici, pojednává o situaci v Českých Budějovicích, což je na zobecnění problému poměrně málo. Ukazuje nicméně na nejdůležitější problémy, se kterými se setkával nově vznikající stát na úrovni týkající se bezprostředně všeho obyvatelstva, a lze předpokládat, že má jistou obecnější platnost.

V Českých Budějovicích byly známy oficiální informace o převratu v Praze 28. října kolem 14. hodiny odpoledne, na náměstí se již shromáždilo asi šest tisíc lidí. Správa národnostně smíšeného města byla v rukou primátora německé národnosti Josefa Tascheka, ve funkci okresního hejtmána působil také Němec, Franz Hiebl. Německé národnosti byli rovněž velitel policie i četnictva, přednosta pošty i přednosta železniční stanice. Posádku ve městě tvořil uherský pluk z Lučence, kde sloužilo i dost Slováků, a prapor německého pluku z Chebu. Přes naléhání velitele četnictva rytmistra Mlakerera k zásahu se ostatní činitelé rozhodli vyčkat vývoje situace, představitelé Zatímního komitétu pro národní výbor, který byl ustanoven 26. října, se již kolem páté hodiny odpoledne prohlásili Národním výborem. Mezi jeho známé členy patřili například bývalý starosta města Augustin Zátka, prof. F. V. Zdráhal a poddůstojník František Ebel.

11 NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 10 – Varia; NA, PM, sign. 8/1/88/10, čj. 43 848/1918; NA, PMR 1918–1945, kart. 635, fasc. 7, bez č. – oběžník ze 6. 11. 1918; Kárník, Zdeněk: Založení KSČ v severovýchodních Čechách. Havlíčkův Brod 1961, s. 22; Venkov r. XIII, č. 253 z 31. října 1918, s. 2; Národní listy, r. 58, č. 117 z 30. října 1918, s. 1; tamtéž, č. 128 z 10. listopadu 1918, s. 4; Špiritová, Alexandra: Kontinuita vedoucích úředníků českého místodržitelství se zemskou správou politickou v Praze (nepublikováno), s. 17; Krlín, J.: Výměny úředníků státní správy v českých zemích v letech 1918–1920, s. 233–234.

Večer šli členové výboru dojednat převzetí moci u okresního hejtmana Hiebla, ten slíbil, „*že nebude překážet jeho činnosti, pokud nedostane jiných zvláštních rozkazů*“. I purkmistr Taschek s předáním úřadu souhlasil. Národní výbor se ale obával pokusu o protiakci ze strany ozbrojených sil. Byly proto zorganizovány sokolské hlídky, jejichž dalším úkolem, v zájmu obou stran, bylo zabránit i případným výtržnostem, drancování nebo útokům na německé a židovské obyvatelstvo. K žádným takovým excesům však v Českých Budějovicích nedošlo.

Následující den, 29. října dopoledne, se přidalo na stranu Národního výboru i několik set českých vojáků, tato událost spolu s velkou demonstrací českého obyvatelstva na náměstí již tedy zcela změnila poměr sil. Národní výbor během dopoledne převzal pod svou kontrolu železniční stanici i poštu, nikde nedošlo k sesazení ani jediného rakouského úředníka. Vojenské velitelství i další zbylé úřady, když zvážily situaci, kapitulovaly během odpoledne.

Dne 30. října bylo konstituováno nové obecní zastupitelstvo s poměrným zastoupením obou národností. Maďarští a němečtí vojáci 31. října odjeli domů, vojáci z Chebu si vyžádali odjezd s plnou výstrojí, ale po upozornění z Českých Budějovic byli v Plzni odstaveni na vedlejší kolej a odzbrojeni. Jako poslední z představitelů státní správy odstoupil velitel četnictva rytmistr Mlaker. Národní výbor, jako reprezentant jednotné české fronty v Českých Budějovicích, přejímal moc v naprosté shodě se starým úřednictvem, čeští úředníci, policisté, vojáci i četníci se k převratu ochotně připojili. Došlo i k uspořádání poměru okresního národního výboru k státním úřadům, jejich správci vesměs složili do rukou zástupců okresního národního výboru slib poslušnosti československému státu a zavázali se vést úřední jednání v češtině.

Podle sdělení z Českých Budějovic se další události vyvíjely zcela klidně. Správu obce převzala správní komise složená z osmi českých a čtyř německých zástupců, o čemž informovaly i Národní listy ze dne 7. listopadu, a byli v ní zástupci všech českých politických stran z Českých Budějovic. Ti žádali Okresní národní výbor pouze o pomoc při stravování velkých transportů válečných navrátilců, které se hromadí na hranicích a v Horních Rakousích, a jež bude nutno brzy přejímat.

Zajímavá je i zpráva o činnosti Okresního národního výboru v Českých Budějovicích z 21. listopadu 1918. Informuje nás o tom, že po převratu tu byl největší zájem věnován obecní správě, „*kteřá byla od nepaměti držena v rukou německých*“. Mimo jiné se v ní podrobně referuje o vzniku správní komise,

jejímž předsedou byl zvolen dr. Augustin Zátka a místopředsedou Antonín Svoboda, zástupce české strany socialistické. Do vedení všech oddělení komise byly jmenovány osoby české národnosti. Co se týče jednacího jazyka, bylo usneseno, že jednací řeč obecní samosprávy bude česká, podání stran budou vyřizována v jazyce podatelově, obecní vyhlášky budou vydávány dvojjazyčně s originálním textem českým jako prvním. Stejným způsobem bylo postupováno i v okolních německých obcích, jimž dlouhá léta vládla uměle udržovaná německá menšina proti většině české.¹²

Dochovala se i správa Okresního národního výboru v Kostelci nad Černými lesy. Ten zaslal příkaz všem úřadům, správám škol a obcím, aby se vhodným způsobem pokusily maximálně omezit nezaměstnanost. Rovněž jim nařídil, že mají neprodleně hlásit případy, které by mohly hrozit jakýmkoliv nepokoji nebo stávkami, stejně tak mu měly být včas oznámeny případné závady v aprovizaci. Za příčinu těchto nedostatků považoval to, že jako okres byl z hlediska zásobovacího připojen k okresu Český Brod, proto byla vyslána delegace do Obilního ústavu v Praze, aby zjistila, zda je možné se od tohoto okresu opět oddělit.¹³

Národní výbor v Praze a jeho vztah k okresním národním výborům

Národní výbor byl znovuustanoven 13. července 1918. Klíčem k počtu reprezentantů politických stran byly výsledky parlamentních voleb v roce 1911, tento kompromis vyhovoval všem politickým stranám. Předsedou se stal státoprávní demokrat Karel Kramář, místopředsedou agrárník Antonín Švehla a socialista Václav Klofáč, jednatelem sociální demokrat

12 Viz poznámka 3.

13 Dne 4. listopadu 1918 bylo při schůzi na berním úřadě v Kostelci nad Černými lesy konstatováno, že veškeré obrazy bývalých císařů v okresních institucích stále ještě visí na stěnách, všechny úřady a správy škol byly proto vyzvány, aby tyto smutné připomínky odstranily. Marii Urbanové z Chotýše byla vydána stvženka, že 35 kg brambor a 15 kg mouky pochází z její nemovitosti, také jí bylo potvrzeno, že se nic nenamítá k vývozu těchto potravin do Vídně, jejího nynějšího bydliště.

U Zemského četnického velitelství v Praze bylo žádáno o odstranění Viléma Mráze, četnického závodčího ze Stříbrné Skalice. Je to prý nutné, aby nebyl narušen klid. S lesní správou v Kostelci nad Černými lesy bylo vstoupeno do jednání, v němž se žádalo, aby okresnímu národnímu výboru přidělila za vhodných podmínek les, ve kterém by se mohlo kácet palivo nutné pro zajištění potřeb okresu. Poněvadž práce rekvizičních komisí se mají zúčastnit komisionáři, kteří jsou velice neoblíbeni, usnesly se okresní národní výbory, aby se jeho delegáti těchto akcí nezúčastňovali. NA, PMR 1918–1945, kart. 635, fasc. 5, č. 5924, 5916; Peša, V.: Národní výbory v českých zemích roku 1918, s. 69.

František Soukup. Výbor měl celkem osmatřicet členů, dvě místa zůstala prozatím neobsazena. Z komisí jmenovaných Národním výborem měla největší význam komise legislativní, která zajišťovala přípravu ústavy budoucího státu, charakterizují ji jména F. Pantůčka, J. Preisse, P. Šámala, F. Sise, J. Scheinera aj.

Okresní národní výbory v českých zemích se hned od samého počátku intenzivně zajímaly o informace a pokyny, na základě kterých by mohly zahájit a dále řídit svoji činnost. Do Prahy i Brna jezdily z okresů delegace a přicházely desítky a stovky dopisů i telegramů se žádostmi o instrukce. Známý představitel sociální demokracie Antonín Němec, který byl členem permanentní komise Národního výboru v Praze, mimo jiné řekl, „že dostávají každou chvíli dopisy od okresních národních výborů, ve kterých se ptají, jaká je jejich kompetence, a co vlastně mají dělat“.¹⁴

Národní výbor v Praze na písemné i telegrafické dotazy uvedeného typu většinou vůbec neodpovídal a i deputace jednotlivých okresních národních výborů zpravidla odcházely s velmi neurčitými a nejasnými direktivami. Členům okresních národních výborů bylo necháno na jejich vlastním uvážení, aby učinili vše, co uznají za vhodné, ale zároveň byli upozorňováni na to, aby bez vědomí a souhlasu Národního výboru v Praze neprováděli žádná závažná rozhodnutí a opatření. Moravský národní výbor v Brně na podobné dotazy okresních národních výborů obvykle odpovídal jen sliby, které říkaly asi toto: „Instrukce v příčině složení a působení okresních a místních národních výborů nebyly dosud vydány a budou hned po vydání uveřejněny“.

Nicméně členové okresních národních výborů od Národních výborů v Praze a Brně očekávali především instrukce k energickým opatřením revolučního charakteru, nikoli výzvy ke klidu a nečinnosti. Měli o práci okresních národních výborů vlastní, zcela odlišné představy. Uvedených pokynů tedy nedbali a postupovali na základě vlastní iniciativy.

Slibovaný regulativ se objevil v novinách 2. listopadu 1918. Obsáhle se v něm děkovalo všem vrstvám národa za zachování „skvělého pořádku a obdivuhodné kázně“ během převratu. Nicméně až na konci regulativu se objevily tolik očekávané směrnice. Okresní národní výbory byly vyzvány, aby všechnu svou činnost soustředily na řešení velkých hospodářských a aprovizačních otázek. Říkalo se zde, že „opatřit chléb a práci je prvním úkolem tohoto okamžiku a okresním národním výborům se proto ukládá, aby v souhlase

s hospodářskými radami věnovaly těmto věcem svou pozornost a učinily všechno pro jejich šťastné rozřešení, na němž závisí tak nesmírně mnoho“.

V podobném stylu je formulován i návrh Karla Engliša Národnímu výboru v Praze z doby někdy před 6. listopadem 1918. V něm navrhuje omezit pravomoci okresních národních výborů pouze na pomocné hospodářské a sociální funkce, děkuje zde všem okresním národním výborům, ale zároveň konstatuje, že tímto bylo jejich politické poslání vyčerpáno. Bývalé státní orgány jsou nyní orgány československého státu. Podle Engliša mají být okresní, případně místní národní výbory nadále pojítkem důvěry mezi obyvatelstvem a státní správou.

Z tohoto stanoviska opět vyplývala snaha představitelů českých občanských stran omezit revoluční činnost okresních národních výborů a odebrat jim veškeré možnosti k zásahům do převzatého rakouského státního aparátu. Dalo by se říci, že Národní výbor v Praze vodil činitele okresních národních výborů v jakémsi bludném kruhu. Ke všem svým zásahům a opatřením si měli vyžadovat souhlas z Prahy, ale odtud jim na jejich dotazy, žádosti a problémy nebylo vůbec odpovídáno. Zřejmá byla i snaha pražského Národního výboru zaměřit aktivitu okresních národních výborů na vedlejší a méně nebezpečnou hospodářskou kolej, nabízí se však i druhá alternativa – je docela pravděpodobné, že Národní výbor v Praze byl sám bezradný v otázce své vlastní aktivity.

Je možno říci, že tehdy, kdy mnohé národní výbory v okresech a místech ještě nevznikly, nebo se teprve konstituovaly, byly touto směrnicí od-suzovány k zániku, neboť na takto vymezeném úseku byla jejich činnost (vedle hospodářských rad) vcelku zbytečná.

Podobně informovaly Národní listy ze dne 6. listopadu 1918, kde se v prohlášení určeném okresním národním výborům říkalo, že Národní výbor v Praze usilovně pracuje na reformě veřejné správy, ale vše vyžaduje jistý čas.¹⁵

Situaci měl také vyjasnit oběžník Prezidia českého místodržitelství, které již v té době bylo samozřejmě pod kontrolou Národního výboru,

15 Peša, V.: c. d., s. 51–52; Janák, J. – Hledíková, Z.: Dějiny správy v českých zemích do roku 1945. Praha 1989, s. 413. NA, Národní výbor 1918, kart. 2; Schelle, Karel: Vývoj správy v předválečném Československu I. část (1918–1927). Brno 1991, s. 55; Národní listy, r. 58, č. 124 z 6. listopadu 1918, s. 2. Prohlášení Národního výboru v Praze z 5. listopadu 1918 i Englišův návrh jsou rovněž uvedeny in: Kol. autorů.: Prameny k ohlasu Velké říjnové socialistické revoluce a vzniku ČSR. Boj o směr vývoje československého státu. I. Říjen 1918 – červen 1919. Praha 1965, II. kapitola - Politika buržoazie, s. 126–128., dokumenty č. 111 a 112.

z 30. října 1918. Oběžník byl určen přednostům okresních hejtmanství a politických expozitur v národnostně českých a převážně českých okresech.

Konstatovalo se v něm, že události posledních dnů přinesly českému národu splnění jeho staletých snů o svobodě, zároveň však ale před ním vyvstaly další úkoly. V této historické době je tedy především nutná zvýšená svědomitost a obratnost osob stojících na nejvyšších místech. Úředníci byli nabádáni, aby zajistili hladké fungování organismu státní správy a zabezpečili klid a pořádek. Ve stejném duchu se vyjadřoval oběžník Zemské správní komise sdělující, že po dohodě s Národním výborem až do nové organizace poměrů v zemské službě zůstávají všechna dosavadní nařízení a pravidla v platnosti.

O oběžníku informoval Venkov z 31. října 1918 nebo Národní listy z 30. října 1918. Národní listy ze 7. listopadu 1918 přinesly informaci Národního výboru v Praze určenou okresním a místním národním výborům o tom, že přicházejí zprávy, jak národní výbory v některých obcích sesadily obecní zastupitelstva. Národní výbor v Praze okresním a místním národním výborům proto přikazoval, aby tohoto jednání zanechaly, neboť je nezbytně nutné udržet klidný chod státní správy. Bylo zdůrazněno, že se intenzivně pracuje na novém volebním řádu na základě všeobecného, rovného a přímého hlasovacího práva se zárukou zastoupení menšin.

Vztah národních výborů ke státní správě byl také obsahem článku v deníku Právo lidu z 6. listopadu 1918. Bylo v něm konstatováno, že národní výbory za převratu zvládly svůj veliký úkol a tím bylo jejich poslání splněno. Objevily se také hlasy, že by se národní výbory již mohly rozpustit, když už celá státní správa přešla do rukou státu, a proto již výbory nejsou třeba. Právo lidu naopak vyzývalo k tomu, aby se rozpustila všechna obecní zastupitelstva, volená na základě volebního cenzu a majetkových výsad a nenáviděná chudým obyvatelstvem, místní správu by podle něho mohli převzít národní výbory. Dle listu by mohly národní výbory vykonat mnoho práce v oblasti zásobování, sociální péče a v zajišťování demobilizace.

Zároveň bylo v Právu lidu publikováno známé stanovisko referenta permanentní komise Národního výboru Antonína Němce k národním výborům z 2. listopadu 1918. Jeho návrh, přijatý komisí, vyzýval národní výbory, aby se zdržely samovolného zasahování do státní správy bez předchozího schválení Národního výboru v Praze, neboť tím způsobují chaos. Také vojenská velitelství byla vyzvána, aby stráž nezasahovaly do veřejné správy. Nejasnosti a neurčitosti informací, které dostávaly okresní národní výbory z Prahy nebo Brna, byly pravděpodobně záměrné, situace mimo jiné přispěla k tomu, aby byl získán potřebný čas ke konsolidaci státní správy.

Jinak tomu bylo v případech, kdy některé okresní národní výbory provedly různé zásahy do kompetencí okresních hejtmanů nebo jiných úřadů a pak teprve žádaly informace. Tehdy byli zástupci pražského i brněnského Národního výboru postaveni před hotovou věc a byli nuceni vyjádřit se okamžitě a ve velmi určitých a jasných formulacích.

K problematice kompetencí národních výborů zde informativně prezentuji několik konkrétních případů. Zaslání instrukcí se domáhali např. z Okresního národního výboru v Benešově, dne 5. listopadu 1918 odtud psali, že žádají, aby byly urychleně vydány instrukce vymezující přesně a jasné působnost jejich okresního národního výboru.¹⁶

Naprostá většina okresních národních výborů nebrala v úvahu základní zákon z 28. října 1918, který byl nejdůležitějším pilířem nového mocenského systému. Již dříve bylo řečeno, že uvedený zákon prohlašoval zachování kontinuity zákonů i úřadů. V jiném tónu nezněly ani další proklamace pražského Národního výboru, v nichž se pokoušel omezovat živelně revoluční činnost okresních národních výborů.¹⁷

Okresní národní výbor v Hradci Králové zaslal dne 30. října Národnímu výboru v Praze obsáhlý elaborát s popisem své činnosti.¹⁸ Na Okresním národním výboru v Humpolci měli podle přípisu datovaného 4. listopadu 1918 podobné problémy jako jinde, vyjádřili se v tom smyslu, že jim není jasné, kam až sahá jejich pravomoc a jak si mají nadále počínat, protože jim doposud nebyly vydány žádné všeobecné instrukce. Zvláště se jim jednalo o objasnění poměru mezi okresním národním výborem a politickým úřadem.¹⁹

Okresní národní výbor v Jičíně se ve svém podání z 11. listopadu 1918 ohrazoval proti přípisu Národního výboru v Praze pojednávajícím o tom,

16 NA, PMR 1918–1945, kart. 634, fasc. 1, č. 3322.

17 Peša, V.: c. d., s. 53; Právo lidu, r. XXVI, č. 258 z 6. listopadu 1918, s. 4.

18 Zajímavé je i zmínit se o vztahu některých občanů ke katolické církvi. Stížnost z 2. 11. 1918 určená Národnímu výboru v Praze informuje o tom, že v Hradci Králové 1. listopadu konala katolická církev slavnostní bohoslužby na počest státní samostatnosti. Konkrétně jsou jmenováni katecheta Domabyli, podle jehož kázání vymohla samostatnosti „matička církev“, ředitel měšťanské dívčí školy Josef Ryba, zloपověstný katecheta Dostál a biskup Doubrava. Podle pisatele se uvedenou akcí církevní hodnostáři zpronevěřili svému čestství a v jejich písních co slovo, to skrytý římský jed. Příliš záhy vztahují své drápy po mladé svobodě a vypočítavě zachvacují školní mládež. Dle autora je k politování, že žádný z učitelů neměl tolik odvahy hájit sobě svěcenou mládež vůči této nehoráznosti. NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – národní výbory - východní Čechy - č. 1080; Kárník, Z.: c. d., s. 21; Právo lidu, r. XXVI, č. 255 z 1. listopadu 1918, s. 4; tamtéž, č. 260 z 8. listopadu, s. 6.

19 Peša, V.: Vznik Československé republiky 1918 a české národní výbory, Praha 1988, s. 51; NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 8 - komise branná (vojenská), č. 2541; Národní listy, r. 58, č. 126 z 8. listopadu 1918, s. 2.

že působnost okresních národních výborů v oblasti politické je již vyčerpána. Upozorňoval Prahu také na to, že v politické správě i v samosprávných úřadech je stále ještě mnoho lidí spjatých se starým Rakouskem. Dle jejich názoru nemohli tito byrokraté přes noc změnit svoje smýšlení z byrokratického v demokratické. Jak se uvádí dále, i občané se ve svých deputacích dožadují toho, aby národní výbory zůstaly dozorčím orgánem státních úřadů. Poukazoval též na důležitost své činnosti i v rekviziční a aprovizační oblasti, a to především z důvodu zajištění klidu a pořádku. Dále oznamoval, že byl informován o tom, že Národní výbor v Praze připravuje zřízení krajských národních výborů, navrhoval proto, aby se budoucím sídlem krajského národního výboru stal právě Jičín.²⁰

20 Významná je i zpráva o činnosti Okresního národního výboru v Jičíně od 29. října do 14. listopadu 1918 ze dne 18. listopadu 1918. Hospodářský odbor výboru zaslal dopis všem obcím, že je nutno zajistit zásoby obilí. Rovněž nařídil všem velkostatkům, aby z důvodu nedostatku pracovních sil prozatím nepropouštěly z práce válečné zajatce. Zemskému obilnímu ústavu v Praze zaslal žádost o přidělení brambor a mouky pro osm tisíc válečných navrátilců. Lesnímu závodu v Jičíně dal okresní národní výbor příkaz, aby vykázal volné palivové dříví. Velkostatku v Dětenicích bylo nařízeno, aby dodával mléko do Jičína místo do odtrženeho Liberce.

Jičínský okresní národní výbor informoval mj. o tom, že zdravotní odbor převzal inventář a zásoby (částečně poškozené a vyloupené) nemocnice. Při okresní nemocnici bylo zřízeno oddělení pro nemocné tuberkulózou. Železniční odbor vydal cirkulář pro sokolské stráže na drahách. Byla zavedena kontrola dodávek uhlí i životních potřeb. Finanční odbor napsal okresnímu hejtmanství, aby se zasadil o změnu názvů budov upomínajících na staré Rakousko. Národní výbor v Praze byl požádán, aby působil k vydání nových instrukcí k ochraně památek. Živnostenský odbor byl teprve ustanoven.

Události v Jičíně pokračovaly hlášením z 30. listopadu 1918. Hospodářský odbor okresního národního výboru doporučil starostovi města, aby neprodleně stanovil ceny brambor, jinak prý odpovídá za případné nepokoje. Řezníkům bylo doporučeno, aby snížili ceny masa a neprodávali ho pod rukou. Branný výbor okresního výboru navrhoval požádat hejtmanství, aby oznámilo Národnímu výboru v Praze, kdo usiloval o zproštění z vojenské služby a s jakým výsledkem. Okresní národní výbor v Jičíně žádal vojenský odbor Národního výboru v Praze o vyjádření, co má dělat v záležitosti polských vojáků v Jičíně, zajímal se také o to, kdy je jim možno přislibit odchod domů, a urgoval pro ně šatstvo a obuv.

Na podkladě dalšího sdělení z Jičína ze 30. listopadu 1918 sociální odbor sděloval, že seznamy chudých budou zkontrolovány za součinnosti všech pověřených osob znalých situace. Je nutno požádat majitele velkostatků, aby odevzdali všechny nečeské prapory (snad na ošacení). Je třeba též vyzvat majetné vrstvy, že by bylo vhodné, aby se zřekly výhody levnějších brambor. Kulturní odbor Okresního národního výboru v Jičíně podal návrh, aby byli žáci středních škol vyzváni ke sbírkám, ze kterých by se mohly nakupovat kvalitní české knihy. Právní odbor navrhuje doporučit Národnímu výboru v Praze, aby navázal styk s polskou vládou, je třeba zajistit, aby trestanci z haličských trestnic převezeni sem za ruské ofenzívy byli předáni zase do své vlasti.

Z Jičína byl iniciován také návrh Okresnímu hejtmanství v Novém Bydžově, aby nařídilo četnickým stanicím neužívat německá razítka. Zdravotní odbor mj. doporučuje např. veřejnými

Okresní národní výbor v Pardubicích ve svém přípisu do Prahy prosil o vymezení kompetencí, zejména co se týče ustavení, kooptace a práv kooptovaných. Z nedostatku statutu měl ale pochybnosti o správnosti svého rozhodování v otázkách vojenských, rekvizic aj. Záležitost byla Národním výborem v Praze uzavřena slovy, že vyjádření k této problematice bude v nejbližší době veřejně publikováno.²¹ V některých oblastech se okresní národní výbory utvořily z okresních hospodářských rad. To bylo například v Hradci Králové nebo v Ústí nad Orlicí.

Vývoj vztahů a kompetencí okresních národních výborů k okresním hejtmanstvím

Národní listy ze 7. listopadu 1918 přinesly výzvu Národního výboru v Praze reagující na zprávy z regionů, že národní výbory v některých obcích se sadily obecní zastupitelstva. Národní výbor v Praze okresním a místním národním výborům přikazoval, aby tohoto jednání zanechaly, neboť je nezbytně nutné udržet klidný chod státní správy. Bylo zdůrazněno, že se intenzivně pracuje na novém volebním řádu na základě všeobecného, rovného a přímého hlasovacího práva se zárukou zastoupení menšin.

Národní výbor v Praze se od počátku snažil upevňovat stávající státní aparát, zakazoval národním výborům disponovat s četnictvem, provádět jakékoliv změny v personálním obsazení úřadů, odmítal uznat národní

» přednáškami poučovat lid o nebezpečí nakažlivých nemocí. Živnostenský odbor informoval, že je nutno, aby hejtmanství stanovilo sazby povozníkům. Finanční odbor doporučoval vyčkat se zasláním vyměřených poplatkových spisů osmi německým úřadům ze zdejšího velitelství, dokud nedojde pokyn shora.

Železniční odbor schválil poslanci Bohumíru Bradáčovi a občanu Vochočovi zaslat návrhy na zlepšení vlakového spojení na trati Praha - Jičín. Byl také přijat návrh upozornit ministerstvo železnic, aby místo odstraněných dvojjazýčných jízdních řádů zavedlo jízdní řády v češtině. Tiskový odbor sděluje, že znění veškerých plakátů musí být před tiskem schváleno Národním výborem v Praze.

Dle hlášení Okresního národního výboru v Jičíně z 30. listopadu 1918 jeho finanční odbor napsal okresnímu hejtmanství, že je nutné, aby se změnily názvy budov upomínající na staré Rakousko. Národnímu výboru v Praze pak navrhoval, aby působil k vydání nových instrukcí k ochraně památek.

Pro zajímavost uvádíme, že dle zprávy Okresního národního výboru v Jičíně z 18. listopadu 1918 byl Národnímu výboru v Praze předán kus mosazi vážící 85 kg. NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – Národní výbor 1918-východní Čechy; NA, PMR 1918–1945, kart. 635, fasc. 4, č. 7465 – Jičín; tamtéž, č. 8757; Peša, V.: Národní výbory v českých zemích roku 1918, s. 69.

21 Viz poznámka 8.

výbory za vrcholné úřady státní správy v okresech a od počátku se snažil svoji moc opírat o hejtmanství. Z okresních národních výborů chtěl učinit jen jakési poradní orgány hejtmána, stejně tak usiloval o to, aby byly co nejrychleji zrušeny „Národní stráže“. Pokud už nebylo vyhnutí a byl nucen z důvodu veliké nespokojenosti obyvatelstva přece jen některého úředníka odvolat, přeložil ho na jiné, někdy dokonce vyšší místo. Tak to bylo např. s místodržitelským tajemníkem v Jičíně Janem Kamenickým, úředníkem hejtmanství v Rychnově nad Kněžnou Engelhalterem, hejtmanem ve Dvoře Králové Hanouskem a dalšími.²²

Jiným řešením bylo vyslání na dovolenou nebo penzionování. Spolu se strukturou organizace úřadů státní správy I. - III. instance (tj. hejtmanství, české místodržitelství, ministerstva ve Vídni) byli s nimi po složení přísahy přijímáni i jejich úředníci. Do státní správy nebylo přijato z vyšších kategorií úředníků pouze několik nejvíce zkompromitovaných osob.²³

V případě Benešovska je konkrétně uvedeno, že starostové se usnesli akceptovat nařízení okresního hejtmanství jen v tom případě, pokud budou schválena okresním národním výborem. Jak ale dále psali, hejtmanství jim k tomu nedávalo příležitost. Okresní národní výbor v Benešově tvrdil, že žádal týž úřad o přidělení místnosti k úřadování, která by pro hejtmanství byla postradatelná. Jejich návrh byl však odmítnut, protože takové nařízení nebylo pro hejtmanství z vyšších míst vydáno. Okresní národní výbor oznamoval, že svoji působnost nehodlá dále rozšiřovat do té doby, než bude přesně vymezena, přičemž ale zdůrazňoval, že jim záleží na tom, aby staré přežitky a zvyklosti byly u c. k. úředníků co nejdříve a co nejdůkladněji vymýceny a přizpůsobeny novým poměrům, což se prý ale nedá předpokládat bez důkladné součinnosti stávajících úřadů s okresními národními výbory.²⁴

Okresní národní výbor v Hradci Králové zaslal dne 30. října Národnímu výboru v Praze obsáhlý elaborát s popisem své činnosti. Je zde zmíněn projev politických představitelů ke vzniku československého státu s tím, že ještě před ním došlo k převzetí všech úřadů. V důsledku revolučních změn bylo politicky neúnosné, aby dále setrval ve funkci přednosta politického úřadu dvorní rada Smutný. Ten byl nucen ihned si vyžádat dovolenou. Okresní národní výbor u něj v bytě provedl domovní prohlídku a vystěhoval ho, na jeho místo byl prozatím jmenován oblíbený vrchní komisař Emanuel Pacovský.

22 Viz poznámka 1.

23 Viz poznámka 20.

24 Viz poznámka 16.

Dále bylo žádáno, aby byl poslán na dočasnou dovolenou koncipista Jan Trykar, který svou činností za války vyvolal veliký odpor obyvatelstva. Okresní národní výbor se ustavil ve stejném složení jako okresní hospodářská rada a pokračoval v plynulém zajišťování zásobování. Pořádek ve městě zajišťovali Sokolové a později spolu s nimi čeští důstojníci a vojáci z místní posádky, neoblíbený velitel posádky mjr. Weisz byl okresním národním výborem nucen požádat o dovolenou. Okresní národní výbor vzal do přísahy všechny státní úřady.²⁵

Poměrně rozsáhle jsme informováni o událostech v Jičíně. Okresní hejtmanství v Jičíně upozorňovalo na chování tamního místodržitelského tajemníka Jana Kamenického za války, jenž prý nechal bezdůvodně uvěznit několik nejprřednějších osob ve městě a měl se také podílet na perzekuci funkcionářů sokolských spolků. K obyvatelstvu prý za války projevoval málo přívětivosti a při rekvizicích si počínal velmi bezohledně, vysloužil si proto přezdívkou „Ivan Hrozný“ nebo „kat“.

Kamenický byl v Jičíně referentem agendy státní policie a kvůli jeho chování za války byla přímo ohrožena jeho bezpečnost ve městě, a proto bylo nutno ho co nejrychleji přeložit k Českému místodržitelství. Pokračující tlak občanů z Jičína, zvláště členů místního Sokola, z nichž někteří byli za války internováni až tři roky, na okamžité odstoupení Dr. Jana Kamenického nakonec způsobil, že musel být odvolán.

Okresní národní výbor v Jičíně se ve svém podání z 11. listopadu 1918 ohrazoval proti přípisu Národního výboru v Praze pojednávajícím o tom, že působnost okresních národních výborů v oblasti politické je již vyčerpána. Upozorňoval také na to, že v politické správě i v samosprávných úřadech je stále ještě mnoho lidí spjatých se starým Rakouskem. Dle jeho názoru nemohli tito byrokraté přes noc změnit svoje smýšlení z byrokratického v demokratické. Jak se uvádí dále, i občané se ve svých deputacích dožadují toho, aby národní výbory zůstaly dozorčím orgánem státních úřadů.²⁶

Důležité je i vyjádření Okresního národního výboru v Kostelci nad Černými lesy z 9. listopadu 1918 k cirkuláři Národního výboru v Praze ze 6. listopadu, konkrétně jeho pátému odstavci. To, že musí vesměs jednat v dorozumění a shodě s okresním hejtmanstvím, považují za věc velmi povážlivou. Jak dále uvádějí, je to z toho důvodu, že se od nich vlastně žádá, aby svou autoritou kryli určité osoby, přičemž se jedná o lidi, kteří za

25 Viz poznámka 19.

26 Viz poznámka 20.

dřívější vlády prokázali své nepřátelství jak vůči naší národnosti, tak i vůči nejširším vrstvám obyvatelstva. Zdůrazňovali, že se nepropůjčí k tomu, aby svou autoritou kryli obohacování se komisíonářů, kteří jsou téměř všichni cizí národnosti. Nechybí ani antisemitský prvek.²⁷

K vyhlášení 28. října se rovněž vztahuje nedatované hlášení Okresního národního výboru v Lounech, určené Národnímu výboru v Praze z 1. listopadu 1918. Informuje o vyhlášení československého státu v Lounech 28. října. Strážní službu v průběhu převratu vykonávali členové Sokola, akce proběhla v klidu a nerušeně, místní vojenská posádka zůstala v kasárnách. Bylo rovněž převzato okresní hejtmanství spolu s dalšími úřady, úředníci složili slib do rukou předsedy okresního národního výboru Pražáka.

Výjimkou byl dosavadní správce okresního hejtmanství Dr. Alois Kafka, který se kompromitoval svou činností vůči občanům za války. Byl proto svého úřadu zproštěn a udělena mu dovolená, svého úřadu byl zbaven rovněž přednosta papírny, vládní rada J. Gregor kvůli tvrdému jednání s dělnictvem. Všichni úředníci i dělníci opět nastoupili do práce.²⁸

Podle sdělení okresního hejtmána v Mostě Fischera z 5. listopadu 1918 zde konají společně služby sokolské a německé hlídky, nedochází mezi nimi k žádným třenicím. Hlídky pod vedením poručíka Kohouta si ale osobují stále více pravomocí, odzbrojují četníky a zabavují potraviny. Jeden ze Sokolů se dokonce při neopatrné manipulaci s ručnicí smrtelně postřelil do břicha. Aby se zabránilo chaosu, žádal okresní hejtman Národní výbor v Praze, aby nařídil okresnímu národnímu výboru podřízení jeho hlídek okresnímu hejtmanství. Národní výbor s navrhovaným řešením vyslovil souhlas.

Bylo navrhováno Kohouta buď napomenout, nebo potrestat. Pochybnosti okresního hejtmána v Mostě vzbuzuje i Kohoutova snaha umístit ve městě část jeho sboru.²⁹ Podobně i Místní národní výbor v Nové Pace žádal informace, jak převzít slib od úřednictva. Zde šlo o spor s hejtmanem Oldřichem Kozlanským.³⁰

27 Viz poznámka 13.

28 Viz poznámka 7.

29 NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 8 – komise branná (vojenská), č. 1464, 4816; PM, sign. 8/1/88/10, čj. 35 173/1918, čj. 35 617/1918.

30 V Nové Pace byly ke dni nezávislosti vydány plakáty a deputace oznámila okresnímu hejtmanovi převzetí všech úřadů okresním národním výborem. Odpoledne po 14.00 se na náměstí konal obrovský tábor lidu, kde mj. promluvil MUDr. V. Matys jako předseda okresního národního výboru. V záležitosti okresního hejtmána Oldřicha Kozlanského z Nové Paky tamní okresní národní výbor poslal hejtmána až do definitivního rozhodnutí Národního výboru v Praze na nucenou dovolenou. Zdůvodňoval to tím, že to bylo nutné z hlediska

Dle zprávy Okresního národního výboru v Pardubicích určené Českému místopředsedovi se okresní hejtman v Pardubicích Emilian Trola za převratu choval velice rezervovaně, ale podle odpovědi si nebyl ničeho protičeského ve svém chování vědom. Byl ale stejně vyzván, aby důrazně projevil své smýšlení v den výročí Bílé hory.³¹

Předseda Okresního národního výboru v Plzni JUDr. Matouš Mandl spolu s dlouholetým sociálně demokratickým poslancem a budoucím dlouholetým starostou Plzně, Luděk Pikem, převzali již 28. října 1918 pod kontrolu okresní hejtmanství, důležitý zásobovací úřad a další státní instituce. Nenáviděný okresní hejtman Dvořák uprchl již druhého dne dopoledne z města osobním automobilem.³²

Politické personální a územní složení národních výborů

Jednotlivé národní výbory byly svým personálním složením většinou utvářeny analogicky jako pražský Národní výbor, tj. na základě výsledků voleb do Říšské rady z roku 1911.

Přípis z Holic v Čechách z 11. listopadu 1918 informoval o tom, že okresní národní výbor se zde konstituoval podle politického klíče 31. října 1918. V dopise se uvádí, že národní výbor si je vědom toho, že jeho úkolem je pouze dozírat na chod veřejného života v oblasti svého působistě. Má být především pojítkem mezi jejich okresem a Národním výborem v Praze.

» zachování klidu a pořádku v okrese. Hejtman Kozlanský dle výboru po celou dobu války provádl na okrese perzekuci obzvláště dělnictva, učitelů a členů Sokola, politické odpůrce nechal zavírat.

Při posledních hladových demonstracích v květnu 1918 se Kozlanský znemožnil tím, že dal střít do lidu a dokonce do lidí i sám střílel. Podle svědectví místního lékaře V. Matyše ho lze pokládat za duševně chorého. Ve svém dopise z 1. listopadu 1918 uvádí Dr. Oskar Butter jménem Okresního národního výboru v Nové Pace, že v případě, když jejich rozhodnutí nebude Národním výborem v Praze schváleno, hrozí na okrese vzbouření lidu a okresní národní výbor by též pozbyl veškerou svou autoritu. Žádal tedy tímto o potvrzení jejich rozhodnutí.

K záležitosti hejtmána Kozlanského se vyjádřilo i Právo lidu z 9. listopadu 1918. Informovalo, že při prohlídce jeho bytu byl zajištěn vagon uhlí, veliké zásoby rýže a zrnkové kávy, vepřového a uzeného masa. Zásoby byly postoupeny místní aprovizaci. Přitom hejtman, který dle Práva lidu seděl v teple u plných hmců, odbýval deputace obyvatelstva tím, že sám doma mrzne a hladoví. Již to, co u něj bylo zjištěno při domovní prohlídce, by prý stačilo na jeho odvolání; NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – Národní výbory - východní Čechy, č. 2060; Právo lidu, r. XXVI, č. 254 z 1. listopadu 1918, s. 4; tamtéž, č. 261 z 9. listopadu 1918, s. 6; NA, PMR 1918–1945, kart. 635, fasc. 4, č. 6098.

31 Viz poznámka 8.

32 Viz poznámka 9.

Výbor tedy prostě jen ohlásil své ustanovení všem úřadům v okrese. Dle dokumentu bylo zřetelné, že zdejší výbor řešil podobné problémy, jaké byly aktuální i jinde. Jednalo se např. o problém zaměstnávání demobilizovaných vojáků i otázky zásobovací. Výbor vyzval občany k ukládání papírových peněz u peněžních ústavů a obchodníky ke snížení cen.

Z hlediska politického složení jednotlivých národních výborů v nich bylo poměrně časté i paritní zastoupení členů jednotlivých politických stran (např. Okresní národní výbor v Přelouči). Dle hlášení Okresního národního výboru v Třeboni z 11. listopadu 1918 byl tamní výbor paritně složen ze zástupců všech místních politických stran.³³ Pokud bylo možno zjistit, jednotlivé strany měly v národních výborech od dvou do šesti zástupců. Nejsilnější pozice ve výborech měly strana agrární a státoprávní demokracie, silní byli též sociální demokraté. Někdy byli do národních výborů kooptováni i příslušníci samosprávy, to se stalo v Lysé nad Labem, kde byli do místního národního výboru přibráni tři členové dosavadní správní komise.³⁴ Ve výborech byli aktivně činní rovněž příslušníci Sokola, dělnických tělovýchovných jednot, národních stráží (ozbrojených dobrovolnických jednotek pod pravomocí národních výborů) a některých kulturních spolků. Z hlediska sociálního složení opíraly jednotlivé národní výbory své postavení především o místní inteligenci a střední vrstvy společnosti. Činnost okresních národních výborů byla řízena předsednictvem, které se skládalo ze zástupců politických stran, jež byly v okresních národních výborech zastoupeny.

Ve svém dopise z 30. října 1918 se místní organizace České státoprávní demokracie v Mladé Boleslavi mimo jiné tázala, zdali může mít strana centralistických socialistů zastoupení v širším výboru.

Dne 6. listopadu 1918 byl odeslán protest místní organizace Strany živnostenstva a obchodnictva v Nové Pace Národnímu výboru v Praze proti tomu, že při ustavení se Národního výboru v Praze nebyla jejich strana

33 Dále se zde uvádí, že Okresní národní výbor v Třeboni bude prý vděčen, budou-li mu dány pokyny v jednotlivých případech, aby snad, byť i nevědomě, nezasahoval do pravomoci jiné instituce. V spolupráci s okresní hospodářskou radou bude mít na starosti zásobování obyvatelstva. Bezpečnost ve městě mají pod kontrolou členové Sokola, četnictvo a vojíní dobrovolníci. Byl zajištěn Schwarzenberský archiv v Třeboni a arcivévodský v Chlumu u Třeboně. Řeší se též problém zaměstnanosti. U okresní školní rady byly učiněny kroky, aby správcové a ředitelé škol při zahájení vyučování oznámili žactvu jejich rozumu přístupným způsobem nastalou změnu. NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – Národní výbory čsl. a české.

34 NA, Národní výbor 1918, kart. 1: jednání Národního výboru československého z 2. listopadu 1918, strojopis, s. 28–30; Rokoský, Jaroslav: Antonín Švehla v prvních letech československé republiky (1. část). In: Od Ještěda k Troskám. Vlastivědný sborník Českého ráje a Podještědí 6, 1999, č. 5–6, s. 7–14.

vůbec brána na vědomí. Živnostníci z Nové Paky zdůvodňovali svou žádost tím, „že v instituci tak důležité pro náš národ mají být zastoupeny všechny strany a vrstvy společnosti. Uváděli, že proto těžce nesou to, že živnostnictvo jako celek je opomíjeno a ignorováno, i když tvoří velmi důležitou část našeho národa“. Jak bylo dříve řečeno, žádali, aby při rozšíření Národního výboru v Praze byl vzat náležitý ohled i na samostatnou českou stranu živnostenskou.³⁵

Pokud bylo možno zjistit sociální složení jednotlivých národních výborů, předsedy jednotlivých okresních národních výborů byli převážně příslušníci občanských stran a příslušníci inteligence.

Do čela výborů byli jmenováni především advokáti (např. předseda Zemského národního výboru pro Slezsko JUDr. Zikmund Witt, advokát v Moravské Ostravě, v Kralupech nad Vltavou člen České státoprávní demokracie JUDr. Ladislav Pavlousek, v Týně nad Vltavou bývalý poslanec Zemského sněmu za tuto stranu Jindřich Pavlíček, v Jilemnici JUDr. Karel Čermák, starosta města), notáři (v Neveklově notářský substitut Jan Kadlec), lékaři, lékárníci (PhM. Karel Dudek) a učitelé (v Ústí nad Orlicí). V Čechách v této funkci byli v některých případech i statkáři a příslušníci bohatých vrstev. V Turnově byl např. zvolen předsedou okresního národního výboru poslanec za agrární stranu Josef Žďárský z Příšovic.

Někdy se jednalo o funkce zdvojené, když šlo zároveň o předsedu národního výboru a o starostu okresu nebo okresního města (např. v Hradci Králové se jednalo o starostu Jana Černého, v Trhových Svinech to byl purkmistr Jan Kouba, v Lysé nad Labem předseda dosavadní Správní komise Jan Slunečko, v Přesticích Václav Kropáček, rolník v Soběkurech a zároveň okresní starosta, v Jilemnici, jak již bylo uvedeno výše, to byl starosta města JUDr. Karel Černý).

Jen ve výjimečných případech se stal předsedou okresního národního výboru člen některé ze socialistických stran. Tak tomu bylo v Moravské Ostravě, kde se jím stal sociální demokrat (autonomista) Josef Prokeš. Ze všech místních a okresních národních výborů, u nichž bylo možno zjistit povolání jejich předsedů, měl v čele dělníka, a to konkrétně strojmistra ve výslužbě, pouze Místní národní výbor v České Třebové.

35 Peša, V.: c.d., s. 47; NA, PMR 1918–1945, kart. 634, fasc. 1, č. 5966; NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – národní výbory – východní Čechy; Horáček, J.: Jilemnicko/světová válka-převrat. Jilemnice 1938, s. 197; NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – národní výbory – východní Čechy; NA, PMR 1918–1945, kart. 634, fasc. 1, č. 4345; tamtéž, kart. 635, č. 3341; tamtéž, kart. 635, fasc. 7, č. 337; tamtéž, č. 9227; NA, Národní výbor 1918, kart. 2, inv. č. 11 – národní výbory – východní Čechy, č. 1080; tamtéž, č. 3344; tamtéž, inv. č. 11 – Národní výbor čsl. a české národní výbory.

Ke složení okresních národních výborů je ještě třeba dodat, že jejich členové pocházeli nejenom z okresních měst, ale i z řady dalších míst okresu, často deseti i více (např. u Okresního národního výboru v Německém Brodě). Některé okresní národní výbory, např. v Polné nebo Stříbře, měly své důvěrníky ve všech obcích okresu, tímto způsobem tedy okresní národní výbory prostřednictvím svých členů rozšířily svůj přímý vliv do stovek dalších míst na venkově.³⁶

Za pozornost jistě stojí návrh kompetencí okresních národních výborů od Dr. Richarda Šňupárka, městského právního tajemníka v Prostějově z 11. listopadu 1918. Jak uváděl Šňupárek, Národní výbor v Praze měl v té době kompetence, kterými dříve disponovaly centrální úřady ve Vídni. Okresní a místní národní výbory byly tedy jen expoziturami ústřední vlády v Praze a měly právo na existenci jen na první dobu, dokud ještě nebyly vybudovány ústřední úřady v Praze.

Okresním národním výborům však naprosto nepříslušelo vyřizovat záležitosti státní správy, pro které již existovaly jiné úřady. Kdyby tomu tak nebylo, nastal by místo dualismu správy (dosavadní úřady státní a vedle nich samosprávné) trialismus (ještě by tu byly i okresní národní výbory). Je zcela jasné, že taková situace nebyla v zájmu Národního výboru v Praze. Jako důvod by mohlo stačit už jen to, že by tím zcela zbytečně stouply náklady na správu nového československého státu. Šňupárkův návrh je dále podrobněji rozveden.³⁷

36 Peša, V.: c. d. s. 48.

37 Jelikož, podle Šňupárka, ani složení těchto výborů ani jejich pravomoc nebyly předem vymezeny, ustavily se v různých okresech odlišným způsobem. Na jejich složení mělo vliv hlavně politické a sociální rozvrstvení obyvatelstva toho kterého okresu. Dr. Šňupárek tedy navrhoval pro okresní národní výbory následující úkoly a náplň činnosti: jejich úkolem je zastupovat v politických okresech Národní výbor v Praze (Brně) při vykonávání státní svrchovanosti na základě zákona ze dne 28. října, a to podle zákonů a nařízení, jež pro ně budou dále vydána. Okresní národní výbory jsou předem povolány, aby vzaly do slibu pro stát československý všechny dosavadní veřejné úřady a orgány. Okresní národní výbory mají také podávat návrhy, které veřejně činné osoby by měly odstoupit ze služby, nebo měly být vyměněny apod. Dle Šňupárka stále platila zásada, že všechna dosavadní státní a veřejná nařízení zůstávají nadále v činnosti. Činnost těchto úřadů děje se nyní ve jménu a ve prospěch státu československého. Vedle dřívějších rakouských hospodářských úřadů působí i okresní hospodářské rady. Za nových poměrů musí tyto instituce, které dřív působily proti sobě, spolupracovat. Úkolem okresních národních výborů je podle Šňupárka mj. v dohodě s okresním politickým úřadem zajišťovat zachování klidu a pořádku na okresech, ale jen pokud na to dosavadní instituce státní správy nestačí. Měly by proto evidovat všechny úkoly, které se konají na přímý příkaz, a konto bývalých ústředních vojenských úřadů, které v současnosti již neexistují. Je prý však nutno výslovně podotknout, že ve všech uvedených případech jen okresní národní výbory jsou povolány k zakročení pouze tam, kde se věci dosud nechopily stávající instituce, ať už státní nebo samosprávné. Činnost národních výborů v tomto směru je tedy pouze podpůrná; NA, PMR 1918–1945, kart. 635, fasc. 7, bez č.

Řešení místních problémů národními výbory; charakteristika aktivit okresních i místních národních výborů během převratu

V hektickém období těsně po vyhlášení samostatnosti se okresní i místní národní výbory pokoušely řešit mnoho rozličných problémů, před kterými se náhle ocitly. V první řadě stály před otázkou, jaký zaujmout vztah ke stávajícím státním a i samosprávným institucím. K dalším záležitostem, které bylo třeba neodkladně řešit, patřily především klíčové otázky zajištění zásobování obyvatelstva a omezení lichvy, která na konci války vzrostla nebývalou měrou. Výbory se snažily urychleně zajistit novou státní moc i po stránce vojenské a bezpečnostní. Zásadního významu nabyly též problémy související se zapojením demobilizovaných vojáků do pracovního procesu a věci týkající se válečných zajatců ze států Dohody a problém jejich repatriace. Národní výbory se také snažily zapojit v oblasti problémů dopravy, v otázkách školství i v zajišťování ochrany kulturních památek.

Dle hlášení o činnosti Okresního národní výboru v Českých Budějovicích z 21. listopadu 1918 bylo při organizaci české armády postupováno v nejužší shodě se staničním velitelem, který byl do Českých Budějovic dosazen vrchním vojenským velitelstvím. Akce sice narazila v prvních dnech na potíže způsobené uvolněním disciplíny, ale vyvinula se v dalších dnech velmi dobře. Okresním národním výborem bylo konstatováno, že České Budějovice již mají vojenskou pohotovost, která postačí k udržení pořádku v místě i okolí. Pochopitelně vznikaly také hospodářské problémy a těžkosti s nezaměstnaností, proto Okresní národní výbor v Českých Budějovicích informoval, že svolal schůzi českobudějovických průmyslníků, na níž byla ustanovena komise pro přechodné hospodářství při Obchodní a průmyslové komoře v Českých Budějovicích. Komise byla složena paritně ze zástupců zaměstnavatelů a dělnictva. Za svůj úkol přijala organizaci dovozu a rozdělování surovin, zprostředkování práce a podpory pro nezaměstnané.³⁸

Okresní národní výbor v Jičíně též upozorňoval na důležitost své činnosti v oblasti rekviziční a aprovidační, a to především z důvodu zajištění klidu a pořádku. Dále odtud psali, že prý Národní výbor v Praze připravuje zřízení krajských národních výborů, a proto navrhovali, aby se budoucím sídlem krajského národní výboru stal právě Jičín. V přípisě Národnímu výboru v Praze z Jičína dále sdělovali, že by se kvůli zachování klidu spokojili

38 NA, PMR 1918–1945, fasc. 1, č. 1846 – České Budějovice; tamtéž č. 1217 – České Budějovice nebo srv. Národní listy r. 58, č. 123 ze 7. listopadu 1918, večerní vydání, s. 2.

s právem spolupodpisovat nařízení vydávaná okresním hejtmanstvím, především v záležitostech rekvizičních a aprovizčních. Další záležitosti týkající se Okresního národního výboru v Jičíně uvádím v poznámkách.³⁹

Okresní národní výbor v Kostelci nad Černými lesy zdůrazňoval, že se nepropůjčí k tomu, aby svou autoritou kryl obohacování se komisioňářů, kteří jsou téměř všichni cizí národnosti. Jak sdělovali, nedovedou prý někomu vysvětlit, že je nutno nějakému židovi odvádět krvavé poplatky jen proto, že se židům podařilo za bývalé vlády vetřít se na místa, kde z nás mohou vydržet tisíce. Dále se ptali, jestli nelze provize nějakým způsobem využít k veřejnému prospěchu a proč se musí umožňovat obohacování určitým nám nepřátelským vrstvám.

Uvádějí rovněž, že s dosavadním rekvizičním systémem panuje všude velká nespokojenost, proto doporučují odstranit závady v organizaci zásobování, jinak veškerá jejich námaha přijde vniveč. Jak je uvedeno i výše, objevily se i problémy s antisemitismem. Z Kostelce nad Černými lesy dále sdělovali, že Národní výbor v Praze od nich nemůže očekávat zázraky toho druhu, že by německého žida vyličili obyvatelstvu jako českého vlastence. Závěrem konstatovali, že jestli zůstane vše při starém a zásobování obyvatelstva selže, pak jsou okresní národní výbory marné a zbytečné a mohly by se klidně rozejít.

K dispozici je i další zpráva Okresního národní výboru v Kostelci nad Černými lesy. Byla snaha maximálně zapojit do práce nezaměstnané. Okresní národní výbor řešil i jiné záležitosti týkající se zásobování.⁴⁰

Nedatované hlášení Okresního národního výboru v Lounech určené Národnímu výboru v Praze z 1. listopadu 1918 informuje o vyhlášení československého státu v Lounech 28. října. Mimo jiné uvádí, že bylo zabaveno po jednom voze mouky, mýdla, otrub aj. Důležitým momentem bylo i zajištění automobilu s dokumenty z „velezrádného procesu“ s Karlem Kramářem a spol. Ohledně zabavených potravin bylo okresnímu národnímu výboru doporučeno řídit se pokyny Hospodářské rady Národního výboru v Praze. Z telefonátů vyřízených Národním výborem v Praze vybíráme jeden k záležitostem v Lounech. Člen tamního národního výboru Pražák oznámil, že jim bylo hlášeno z Postoloprt, že vojenská moc organizuje německé příslušníky a ozbrojuje je k ochraně německého území.⁴¹

39 Viz poznámka 20.

40 Viz poznámka 13.

41 Viz poznámka 7.

Podle hlášení Práva lidu v Plzni dne 29. října vytáhli dělníci ze Škodovky a dělníci ze železničních dílen do města. U mostu byla do řeky svržena symbolická rakev s nadpisem „Válka, Deutschland, Rakousko“. Okresní národní výbor převzal pod svou kontrolu vojenské velitelství. Po útěku okresního hejtmána Dvořáka z města již dopoledne automobilem, převzal správu úřadu jeho náměstek Richter, který dal celý úřední aparát k dispozici okresnímu národnímu výboru. K zajištění zásob pro obyvatelstvo provedl okresní národní výbor několik rekvizičních akcí, přičemž byly zrekvírovány vagony uhlí a brambor a okamžitě zrušena militarizace dělnictva.

Hlášení Policejního komisařství bylo antisemitsky laděné, podle něho byli v Plzni prý židé první, kteří v prvních dnech po převratu odstraňovali na svých domech a obchodech německé nápisy a domy zdobili prapory a sebe národními odznaky. Podle obyvatelstva byl ale jejich příklon k československému státu jen vnějškový a neupřímný, shlíželi se prý v poměrech bolševického Ruska. Zároveň se prý snažili rozšiřovat svůj vliv v mladém státě, o čemž údajně svědčil jejich výrok, který padl v Plzni: „Za rok si koupí židovstvo celý československý stát“. Zpráva Policejního komisařství v Plzni informovala o táboru lidu pořádaném Československou sociálně demokratickou stranou dělnickou, který se konal 17. listopadu 1918 za účasti šesti až osmi tisíc lidí. Hovořili na něm Luděk Pik, Gustav Habrman, Bosáková, Josef Frabša (za Českou stranu socialistickou) atd. Byly tu vyhlášovány rozsáhlé politické, sociální a hospodářské požadavky.⁴²

Řešení hospodářských a zásobovacích problémů národními výbory

Zásobovacími záležitostmi se zabývala okresní vyživovací rada, zřízená při okresních národních výborech a pracující ve stálé shodě s Národním výborem v Praze, jeho politickou správou a vyživovacími ústředními v Praze. V železniční službě byl především kladen důraz na zamezení vývozu potravin přes hranice, v tomto směru bylo docíleno plného úspěchu a přímým dozorem bylo zadrženo zboží v milionových hodnotách.

Okresní i místní národní výbory se v rámci svých možností snažily řešit hospodářské problémy svých oblastí. Dalo by se říci, že výsledky jejich politiky v tomto směru byly střídavé. Byly i okresy, kde výbory zajišťovaly celou oblast zásobování, to se např. podařilo Okresnímu národnímu výboru v Holešově i přes odpor okresního hejtmána. Na některých okresech

42 Viz poznámka 9.

byly stanoveny maximální ceny potravin, podle kterých byli obchodníci nuceni prodávat. Tato situace nastala v Jičíně, v Kladně, v Novém Bydžově a Boskovicích.

Také Hradec Králové věnoval velkou pozornost řešení otázek zásobování a několikrát vystoupil i proti lichvě. Podařilo se mu dosáhnout zvýšení přidělů mouky, cukru a uhlí, organizoval také rozsáhlou svépomoc a zavedl kontrolu velkostatků. Pro řešení zásobovacích otázek byla zřízena i zásobovací komise okresního národního výboru.

Okresní národní výbor v Jičíně vyzval rolníky, „*aby prodávali zemědělské produkty jen českému obyvatelstvu a za úředně stanovené ceny a aby dále svoje výrobky poskytovali na tzv. národní daň ke zlepšení zásobování obyvatelstva*“. Mnozí sedláci této výzvy skutečně uposlechli, byli však i tací, kteří se nadále obohacovali na úkor hladovějícího obyvatelstva. Jičínský okresní národní výbor iniciativně pomáhal řešit otázku pracovních sil pro cukrovar v Kopidlně. Organizoval také přiděl mouky a brambor pro více než osm tisíc vojáků, kteří se vrátili z fronty, a opatření proti lichvě.⁴³

Upřednostňování partikulárních zájmů okresních i místních národních výborů v hospodářské i zásobovací politice mělo kladný význam pouze ve vztahu k liberecké vzdorovládě. Spolu s ekonomickou bloádou odtrženého pohraničí, na které se podílely okresní národní výbory v Jičíně, Hradci Králové a Rychnově nad Kněžnou, rychnovský okresní národní výbor přikázal také všem obcím v Orlických horách vyčkat s placením daní, až bude záruka, že tyto peníze nepřipadnou liberecké vládě.

Jinde zase výbory přejímaly pod svou kontrolu správu významných státních podniků. To byl případ Okresního národního výboru v Kutné Hoře. V Broumově byl hned po převratu převzat velký vojenský sklad, ve kterém se nacházely potraviny, látky a jiný materiál za několik milionů korun. Místní německé obyvatelstvo nechťelo důležitý objekt vydat do českých rukou a jejich tuhý odpor byl definitivně zlomen až s příchodem několika oddílů národní obrany z okolních měst.

Okresní národní výbor v Hradci Králové žádal o instrukce ohledně zásobování. V některých oblastech českých zemí okresní národní výbory vznikly z okresních hospodářských rad. To se stalo např. v Hradci Králové nebo v Ústí nad Orlicí.

43 Viz poznámka 17.

Aktivita národních výborů při organizování československé branné moci

Okresní národní výbory se také snažily pomáhat upevňovat novou státní moc z hlediska vojenského. Tuto činnost vyvíjely mnohé okresní národní výbory, např. Hradec Králové, Jaroměř, Jindřichův Hradec, Klatovy, Kolín, Pardubice, Plánice, Přelouč, Vysoké Mýto. Výbory vedly evidenci mužstva i důstojníků, od odcházejících jednotek jiných národností zajišťovaly výzbroj, pečovaly o zásobování vojska.

Národní výbory zasahovaly do kompetence vojenských úřadů i v jiných vojenských otázkách. Týkalo se to především jmenování místních a staničních posádkových velitelů. Tak v České Třebové byl nucen odstoupit podplukovník Wagner a byl nahrazen ing. Šaškem. Na druhé straně však byla iniciativa národních výborů v oblasti vojenství cílem kritiky ústředních státních úřadů, především ministerstva obrany. Postup národních výborů na úseku obrany totiž znemožňoval bezproblémové převzetí zbytku staré rakouské armády do služeb nového státu.

Je logické, že situace vznikající československé armády byla v prvních dnech po říjnovém převratu složitá. V této době nemělo ani smysl dávat nějaké rozkazy, protože by je stejně nikdo neplnil. Předseda Výboru národní obrany agrárník František Udržal se k této otázce vyjádřil na schůzi pražského Národního výboru 2. listopadu 1918. Oznámil, že branný výbor zaslal nařízení okresnímu národnímu výboru upozorňující na to, že se nemohou vměšovat do branné organizace státu.

Největší problémy prý mají politické úřady, které ještě nikdy nebyly tak neoblíbené. Uváděl známý příklad Pardubic, kde v posledních dnech bylo velitelství celkem čtyřikrát sesazeno, což vyvolalo obrovské zmatky. Upozorňoval na to, že pokud budou tyto excesy pokračovat, není v armádě žádná šance na obnovení disciplíny. Znovu zdůrazňoval, že národní výbory skutečně nemohou do branných otázek za žádnou cenu zasahovat.

Jak ale bylo možno zjistit, nebrali si členové okresního národního výboru jejich doporučení příliš k srdci a dále organizovali vlastní oddíly.⁴⁴ Tyto ozbrojené síly byly složeny převážně z řad členů Sokola, Dělnických tělovýchovných jednot, ze studentů, příslušníků hasičských jednot a válečných navrátilců. Nazývaly se národní, lidové nebo občanské stráže, gardy či milice.

44 Viz poznámka 14.

Národní stráž se většinou vůbec vymykaly z vlivu vojenských velitelství, stály ve službách jednotlivých okresních a místních národních výborů a plnily jejich rozkazy. Jejich úkolem bylo především zajišťovat bezpečnostní a pořádkovou službu. Podílely se na odzbrojování bývalých rakousko-uherských vojenských posádek, držely hlídky na nádraží, kontrolovaly dopravu osob i zboží (obzvláště potravin). Zabavovaly nadměrné zásoby lichvářům a obchodníkům v tzv. řetězovém systému zásobování a držely asistenci při zajišťování dodávek potravin.

Ozbrojené jednotky národních stráží dosahovaly v jednotlivých okresech počtu až několika set členů. Na Klatovsku se do národní milice přihlásilo čtyři sta mužů, v jihočeském Táboře do národní obrany asi dvě stě padesát členů, kteří složili slavnostní přísahu okresnímu národnímu výboru.

V národnostně smíšených oblastech vykonávaly tuto službu české i německo-rakouské stráže. Na Mostecku dokonce postupovaly stráže i společně proti někdejšími c. k. úřadům, ale především proti četníkům. Počátkem listopadu 1918 to hlásil telefonicky okresní hejtman z Mostu Národnímu výboru v Praze. Z tohoto hlediska nedochází k žádným problémům, situaci na okrese podle něho ale komplikuje to, že si hlídky osobují stále více moci. Stráže odzbrojovaly četnické hlídky, které konaly obchůzky a zabavovaly potraviny.

Byly i některé okresní národní výbory, které budovaly velice početné ozbrojené útvary a vyhlášovaly mobilizaci. Okresní národní výbor v Jihlavě vydal mobilizační rozkaz, který byl rozeslán i do sousedních okresů. V dokumentu vyzýval k nástupu do vojenské služby všechny muže posledních dvanácti odvodních ročníků. Uvedená činnost národních výborů Národnímu výboru v Praze značně ztěžovala snahu převzít bývalou rakousko-uherskou armádu, především její důstojnický sbor. Za tehdejší situace stejně však nemohla dělat nic jiného než čekat, až se situace stabilizuje. Pražský Národní výbor mohl okresním a místním národním výborům pouze vydávat „důtklivé výzvy“ a jinak musel událostem ponechat volný průběh.

Dokonce ještě koncem listopadu 1918 si vrchní velitelství branné moci stěžovalo na okresní národní výbory. Pro velitelství představovalo problém to, že na českém venkově byly bez jeho povolení sestavovány dobrovolnické pluky, prapory a oddíly. Byli do nich zařazováni všichni dobrovolníci bez ohledu na jejich vojenskou povinnost a domovskou a vojenskou příslušnost.

Podle velitelství se dokonce objevily i případy, kdy okresní národní výbory a různé vojenské rady přímo zakazovaly, aby se vojáci hlásili u příslušných náhradních vojenských těles a pluků. Vojáci byli údajně donucováni

vstupovat do dobrovolnických formací zřizovaných národními výbory. Dle vrchního vojenského velitelství je za této situace úplně znemožněno vybudování řádné armády.

Na druhou stranu je třeba ocenit snahu národních výborů ve vojenské oblasti v tehdejší napjaté době, kdy ještě mladý stát neměl k dispozici žádné ozbrojené síly. Později, po konsolidaci státní moci, působila činnost národních výborů nekázeň a znemožňovala vytvoření nové, akceschopné armády. Očista důstojnického sboru, kterou zahájily národní výbory, pak však již nebyla nikdy dokončena.

Ministerstvo obrany dávalo u velitelských kádru pragmaticky přednost odborné připravenosti a jenom skutečně velmi málo důstojníků nebylo přijato do služeb nové republiky. Do služeb nového státu přešlo i hodně důstojníků německé národnosti. Odmítnuti byli pouze ti, kdo se podíleli na popravách českých legionářů anebo se jiným způsobem zúčastnili pronásledování českých vojáků na frontě.⁴⁵

Závěr

28. říjen 1918 a několik dnů či týdnů, které následovaly, bylo typickým příkladem zlomového období, ve kterém mohlo dojít k různým zvratům politického vývoje. I když byl převrat připravován delší dobu v zahraničí i doma, všechno nakonec záleželo na tom, jak se v historických českých zemích i na Slovensku k náhlému rozpadu Rakousko-Uherska postaví lidé ve městech i na venkově.

„Muži 28. října“ byli na počátku malou, dobře organizovanou skupinou, která věděla, že utrpení čtyř válečných let, jehož němým svědkem jsou nyní už jen často se rozpadající pomníčky se jmény padlých, nutně vyvrcholí historickým zvratem vyjadřujícím odpor k nesmyslné válce i dosavadnímu státnímu zřízení. Nemohli si však být naprosto jisti tím, zdali národ přijme jejich národní ideu za vlastní, nebo zda v hektických revolučních dnech, které rozpad Rakousko-Uherska přinesl, nebude přijata jen na začátku a revoluční proces posléze nevyústí v cosi naprosto jiného.

Představitelé české politické scény se podobně jako v jiných evropských zemích obávali toho, že by mohlo dojít k bolševizaci země. V tom byli zajedno politici z měšťanských stran i reformní socialisté. Pro příklady nemuseli chodit daleko – v sousedním Rakousku vypukly nepokoje již 30. října,

45 NA, PMR 1918–1945, kart. 635, fasc. 4, č. 8457; Frajdlovi, J. a M.: c.d., s. 3–38.

v Německu propukla revoluce 3. listopadu 1918 vzpourou námořníků válečného loďstva na základně v Kielu. Byly zakládány rady dělníků a vojáků. Ke vzniku revoluční situace došlo i v Uhrách. Ruští bolševici spoléhali, že se spojí revoluce v Rusku a Německu a vzedmutá revoluční vlna zalije postupně celou Evropu.

V této vypjaté atmosféře posledních výstřelů války a utváření nového poválečného uspořádání Evropy a světa se tedy museli rychle orientovat i čeští domácí politici. Byli to naštěstí politici, kteří se drželi reality. Národní výbor v Praze, který zakládání okresních národních výborů organizoval, je potřeboval jako adresáty, na které se mohl obracet a kterým mohl věřit, že nebudou mít tendenci historický proces zvrátit nazpět.

Nebyly zde však jen problémy spojené s vyhlášením národní samostatnosti. Národní výbor pochopil, že téměř klíčovou otázkou je problém zásobování. V zemi, ve které by panoval hlad, by snaha o napodobení ruského modelu mohla být velmi lákavá. Národní výbor v Praze, který vlastně zakládání okresních národních výborů inicioval, se teď zdánlivě protismyslně snažil převést jejich aktivitu na klidnější pole. Proto ona úporná snaha o usměrnění jejich činnosti na otázky zásobovací a hospodářské.

V neklidném a komplikovaném počátečním období nového státu (od 28. října do 13. listopadu 1918) byly národní výbory postaveny před řadu problémů, z nichž některé by za normálnějších okolností náležely ústředním orgánům státní správy, případně okresním hejtmanstvím.

Jedním z důvodů tohoto přesahu byla nutnost aktivně a rychle jednat. Jednak to byly právě národní výbory, které byly nejvíce vystaveny tlaku situace, jednak ani nebylo možno očekávat jasné rozhodnutí od nové ústřední správy v Praze, která se vlastně také teprve konstituovala.

Národní výbory se musely rychle orientovat ve spleti různých problémů: hospodářství bylo rozvráceno válkou, jejich regiony projížděly transporty demobilizovaných vojáků, dosavadní státní aparát byl často silně prorakouský a v posádkových městech zůstávaly stále silné vojenské posádky dosavadní rakousko-uherské armády. Bylo tedy zcela zřejmé, že díky tomu docházelo k častým konfliktním situacím mezi národními výbory a stávajícími správními institucemi.

Výbory se snažily organizovat život ve svých regionech ve státní správní linii, když se pokoušely přejímat nebo zdvojovat (nahrazovat) práci okresních hejtmanství. Rovněž rozsáhlá byla jejich činnost i v oblasti zásobování. Zajištění výživy obyvatelstva bylo v počátcích nového státu jednou

z rozhodujících otázek. Poměrně široké byly i aktivity národních výborů v záležitostech vojenství a obrany.

Byly zřizovány tzv. národní stráže, které byly složeny z členů Sokola, hasičů, válečných navrátilců, studentů a dobrovolníků. Jednotky zajišťovaly obranu okresů a odzbrojovaly vojenské posádky jiných národností působící v jejich regionech a pokoušely se realizovat jejich návrat do vlasti. Za povšimnutí stojí i snahy výborů zajišťovat ochranu kulturních památek, např. archivů. Byla to Třeboň, Křivoklát nebo archivy okresních hejtmanství - záležitost zabavení archivu v Novém Bydžově. Národní výbory dále bránily vývozu zámeckých obrazáren, např. na zámku Hrubém Rohozci u rodu Desfoursů aj. Komplikovaný byl vztah národních výborů k římskokatolické církvi. Výbory se též pokoušely řešit problém nezaměstnanosti, ale s nepříliš výraznými výsledky.

Období působení národních výborů mezi 28. říjnem a utvořením nové československé vlády bylo v českých dějinách dobou bezpochyby složitou. Národní výbory však vykonaly v počátcích nového státu mnoho pozitivní činnosti ve všech výše uvedených oblastech. Starý státní aparát se tehdy zdál natolik zkompromitovaný, že mezi obyvatelstvem ztratil mnoho ze své autority.

V tomto revolučním mezidobí se národní výbory dopustily také řady přehmatů při odvolávání úředníků, vojenských velitelů a zabavování potravin. Ze strany Národního výboru v Praze byla kritizována i přílišná snaha po hospodářské samosprávě jednotlivých okresů na úkor celku. Dvoukolejnost v řízení jednotlivých okresů samozřejmě nemohla trvat věčně, protože by to ve svých důsledcích mohlo způsobit úplný rozklad státní správy.

Z hlediska dosavadních poznatků o tomto období naší historie lze však konstatovat, že Národní výbor v Praze v přechodném období, ve kterém docházelo ke konsolidaci státní správy, musel chtít nechtě alespoň nějakou dobu ponechat situaci v okresech volný průběh. Zároveň se ale pražský Národní výbor snažil prostřednictvím různých vyhlášek spolu s Českým místodržitelstvím dostat vývoj postupně pod svou kontrolu. Aktivitu okresních a místních národních výborů přitom usiloval převést ze svého hlediska do bezpečnějších hospodářských kolejí. Řečeno slovy regulativu Národního výboru publikovaného dne 2. listopadu 1918 „je třeba zajistit chléb a práci“.

Národní výbor v Praze prostřednictvím Českého místodržitelství usiloval v rámci možností postupně stabilizovat státní správu na úrovni okresních hejtmanství. Obával se asi toho, aby mu okresní a místní národní výbory nepřerostly přes hlavu a nestalo se z nich něco jako ruské sověty nebo rady dělníků a vojáků v Německu a Rakousku. Snažil se proto maximálně tlumit jejich

aktivitu především v oblasti vojenské – např. při vyjádření poslance A. Němce ohledně činnosti Okresního národní výboru v Pardubicích, který svou aktivitou způsobuje chaos. Podobně se Národní výbor v Praze pokoušel tlumit vyhlásování mobilizací, zakládání různých armád, národních gard, domobran na okresních úrovních. Rovněž tak chtěl eliminovat jejich politické ambice stát se nástupci nebo protiváhou stávajících okresních hejtmanství. Bylo také zamezováno snahám okresních národních výborů o živelnou parcelaci velkostatků.

Nicméně národní výbory v tomto období, kdy ještě nebyla konsolidována státní správa a stávající státní úřady se zdály být v převážné většině kompromitovány svým rakušanstvím, byly v rámci možností téměř ideálním přechodným řešením.

Všeobecným rysem, který provázel existenci národních výborů, byly nejasnosti v jejich pravomocích. Proto ona úporná snaha získat od Národního výboru v Praze méně vágní vyjádření. Delegace a petice z okresů byly odkazovány na vyhlášky pražského Národního výboru a v některých případech na jejich žádosti nebylo odpovídáno vůbec. Otázkou zůstává, do jaké míry Národní výbor v Praze na tyto iniciativy z regionů neodpovídal úmyslně a čekal, až revoluční vlna postupně opadne. Na druhé straně je však také docela možné, že na petice neodpovídal, protože byl přetížen jinou agendou, nebo skutečně nevěděl, jak jinak by situaci na venkově v těchto chvílích mohl řešit. Pravdu bychom mohli hledat někde uprostřed mezi těmito možnostmi.

I když, jak jsme se již zmínili, je nutno si uvědomit, že v tomto revolučním období měly národní výbory nepopiratelnou zásluhu na tom, že přechod od monarchie k demokracii neprovázely velké zvraty. Kromě toho aktivita národních výborů svědčí i o nadšení, se kterým náš národ přijímal novou státní formu. Je na místě zdůraznit i to, že se i díky národním výborům podařilo ve dnech těsně po převratu poměrně rychle a nekomplikovaně převzít moc alespoň ve vnitrozemí českých zemí. Mnohem složitější byla pochopitelně situace v českém pohraničí obývaném německou menšinou nebo na Těšínsku. Specifickou kapitolou bylo postupné obsazování Slovenska, již zcela bylo tehdy nejisté, ke kterému státnímu útvaru bude připojeno území Podkarpatské Rusi.

Jak vyplývá z předchozího textu, ústřední orgány musely čelit i jistému vzedmutému antisemitismu. Práce upozorňuje na antisemitské nálady, jež se projevovaly mezi částí českého obyvatelstva na místní úrovni po skončení první světové války. Dalo by se říci, že židovské obyvatelstvo, o němž bylo známo, že podporovalo monarchii prakticky až do jejího konce, se stalo do jisté míry jakýmsi obětí beránkem některých vrstev českého obyvatelstva, znechucených dlouholetým válečným utrpením. Židovskému obyvatelstvu v očích Čechů

jistě na popularitě nepřidalo ani to, že se alespoň jeho větší část cítila být součástí německého a německo-rakouského kulturního okruhu. V neposlední řadě bylo důležitým aspektem i to, že většina židovského obyvatelstva v českých zemích patřila k majetnějším vrstvám společnosti, což hrálo v rozjitřené době konce první světové války roli rozbušky. Chudší skupiny českého obyvatelstva se pokoušely obrátit svůj hněv proti židovským obchodníkům. Naštěstí se těmto excesům podařilo v převážné většině zabránit, bylo to zásluhou úředníků stávajících státních hejtmanství nebo okresních národních výborů. Propuknutí antisemitských násilností se obávali i předáci Národního výboru v Praze.

Autor poukazuje také na to, že okresní, případně místní národní výbory řešily problém odsunu válečných zajatců z nyní již vlastně spojeneckých zemí. Uved'me pro zajímavost, že problém byl např. s transferem vězňů (nepolitických) z Jičínska zpět do rakouské Haliče - nyní již polského území. Do Čech byli vězňové převezeni před ruskou ofenzívou v roce 1915.

Pokouším se analyzovat politické složení jednotlivých okresních národních výborů i zkoumat konkrétně, ze kterých politických stran byli předsedové těchto výborů. Zároveň upozorňuji na případy, kdy starosta města byl zároveň i předsedou okresního národního výboru nebo kdy členové okresní hospodářské komise byli totožní s představiteli okresního národního výboru.

I když události v českých zemích okolo 28. října 1918 byly již mnohokrát zpracovány, v práci jsem se snažil zdůraznit ty rysy, které často zůstávají v pozadí. Jak již bylo uvedeno v úvodu práce, jejím cílem bylo pokusit se osvětlit činnost národních výborů různých stupňů a jejich vzájemné vztahy se stávajícími orgány státní správy v přelomových dnech následujících po 28. říjnu 1918. Na základě materiálů z Národního archivu v Praze jsem se proto pokusil zachytit proces konstituování státní správy v nově vzniklém československém státě po tomto datu do zhruba poloviny listopadu 1918, do ustavení první československé vlády. Jedná se především o to poskytnout čtenáři alespoň povšechný obraz situace v českém vnitrozemí po stránce personální. Zajímavé je v této souvislosti sledovat vývoj např. u skupiny nejvíce zkompromitovaných státních úředníků. Problematické záležitosti byly v naprosté většině případů řešeny přerazením úředníků z jednoho okresního hejtmanství do druhého, případně dovolenou nebo penzionováním. Některé z těchto osob byly dokonce spíše povýšeny. K tomu došlo tehdy, když byli úředníci povoláni do služeb prezidia Českého místopředsedství, či na některé z nově vznikajících ministerstev.

V materiálech nebyly nalezeny případy státních úředníků, které by převrat z 28. října 1918 nějakým způsobem výrazně existenčně postihl. To se týká pracovníků státního aparátu české i německé národnosti. Poukazují

na pozoruhodnou pragmatičnost Národního výboru v Praze, který celkově uplatňoval tendenci udržet státní správu v chodu a nekomplikovat si stále ještě výbušnou situaci zbytečnými problémy, které by se zákonitě objevily při urychleném zajišťování většího počtu nových úředníků.

Národní výbory v pohraničních oblastech se střetly i s otázkou národnostní. Snaha o vytvoření Deutschböhmen, resp. čtyř německých provincií na historickém území českých zemí, nutně znamenala pro vznikající stát osudovou hrozbu. Národní výbory patřily mezi první instituce, které se tímto problémem musely zabývat. Přes počáteční kroky ale brzy došly k závěru, že se jedná o problém, jehož řešení není možné v místním rámci, a že zde musí zasáhnout ústřední vláda. Jak je známo, vojenská moc těmto separatistickým tendencím zabránila. Avšak události třicátých let dvacátého století ukázaly, že problém tím nebyl vyřešen a dále doutnal.

Je ale nutno zdůraznit, že činností představitelů Národního výboru v Praze ve spolupráci s bývalými orgány rakouské státní správy se podařilo i při vši složitosti vzájemných vztahů mezi okresními hejtmanstvími a okresními národními výbory nebo při složitém postavení okresních národních výborů vůči centru, tj. Národnímu výboru v Praze, převést organizaci státní správy přes bouřlivé období přelomu let 1918–1919 do poklidných kolejí demokratické první republiky a položit základy pro konstituování nové státní správy. Podařilo se to i při veškeré komplikovanosti vzájemných vztahů mezi okresními hejtmanstvími a okresními národními výbory nebo při složitém postavení okresních národních výborů vůči centru, tj. Národnímu výboru v Praze.

VERWANDLUNGEN DER STAATSVRWALTUNG IM LANDESINNEREN BÖHMENS NACH DEM 28. OKTOBER 1918

Der Verfasser beleuchtet aufgrund der Archivdokumente das System der Beziehungen zwischen den bestehenden und neu entstehenden Staatsverwaltungsbehörden hauptsächlich in Böhmen Ende des Jahres 1918. Zu diesen Behörden zählten die Böhmische Statthalterei und die Nationalausschüsse, die vom 28. Oktober bis Ende 1918 entstanden sind. Es war eine hektische Zeit, die von Revolutionen sowie dem Zerfall alter, seit Jahrhunderten bestehender Monarchien und der Gründung neuer Staaten gekennzeichnet war. Zur leitenden Behörde der neuen Staatsverwaltung wurde der Nationalausschuss, dessen Anliegen es war, neu entstehende Bezirksnationalausschüsse und örtliche Nationalausschüsse unter seine Kontrolle zu bringen. Der Autor berichtet über Bestrebungen der Nationalausschüsse, die Staatsverwaltung besonders im Landesinneren Böhmens zu übernehmen. In Grenzgebieten der böhmischen Länder wurden separatistisch gesinnte deutsche Provinzen gebildet.

Die Nationalausschüsse mussten auch für die Versorgung der Bevölkerung sorgen, sich mit der Demobilisierung der Armee auseinandersetzen, den Wucher und Äußerungen des Antisemitismus bekämpfen sowie Archive und Kulturdenkmäler sicherzustellen. Der Nationalausschuss in Jičín musste sich sogar mit dem Schicksal der (nicht politischen) Häftlinge befassen, die während der russischen Offensive 1915 nach Jičín transportiert wurden. Dem Leser wird ein farbiges Mosaik dieser Ereignisse vorgelegt. Während die Tätigkeit der „Männer des 28. Oktobers“ in der Literatur bereits gründlich und umfangreich bearbeitet wurde, gehört die Aktivität der Nationalausschüsse auf Kreis- und Gemeindeebene in jener Zeit zum weniger erforschten Bereich in der tschechischen Geschichte. Die Arbeit konzentriert sich auf Ereignisse im Landesinneren Böhmens. Die Angaben aus Mähren und Schlesien ebenso wie Informationen über das Grenzgebiet Böhmens stehen nur in geringem Umfang zur Verfügung. Die politische Entwicklung in Prag wird vom Verfasser nicht gründlicher erörtert, da dieses Thema bereits mehrmals bearbeitet wurde.

CHANGES OF STATE ADMINISTRATION IN THE CZECH INLAND AFTER 28 OCTOBER 1918

Author examines the relationship between the traditional and new created administrative institutions (mainly national committees – národní výbory) after the declaration of the independent Czechoslovak state. He notes above all the changing in competencies, activities and staffing of these offices.